ZINGEVINGSVRAGEN EN GODSDIENSTONDERWIJS

Afstudeeronderzoek

Opleiding : Leraar godsdienst/levensbeschouwing
Variant : Deeltijd
Leerjaar : 2009-2010, semester 8
Opdrachtgever : CHE opleiding GL
Begeleider : D.F.G. de Bree
2e beoordelaar : R. van Swetselaar
Naam : Bastiaan van Soest & Wijnand van der Velden
Klas : D4S
Inleverdatum : 07 juli 2010

Voorwoord

Dit afstudeeronderzoek dat voor u ligt, is het eindresultaat van een leerzaam proces dat wij in de afgelopen jaren doorgemaakt hebben tijdens onze opleiding leraar godsdienst/levensbeschouwing aan de Christelijke Hogeschool Ede.

Met plezier kijken we terug op dit traject waarbij we een aantal personen willen bedanken.

In de eerste plaats zijn we alle respondenten van de onderzoeken dankbaar die ons voorzien hebben van praktijkverhalen, informatie en aanwijzingen betreffende ons onderwerp.

Ook zijn wij onze begeleider, Dirk de Bree, dankbaar voor de aangedragen ideeën, opmerkingen en opbouwende kritieken die hij ons mee wilde geven gedurende het schrijven van dit afstudeeronderzoek.

In het bijzonder willen wij hier onze vrouwen, Hanneke en Tineke, noemen en hen hiermee de dank geven voor hun steun die ze ons deze vier jaar bij onze studie in het algemeen en tijdens deze laatste maanden in het bijzonder gegeven hebben.

Boven dit alles danken wij God, Die ons de kracht, wijsheid en het inzicht gaf die wij nodig hadden om dit in afhankelijkheid van Hem te mogen doen.

Bastiaan van Soest & Wijnand van der Velden

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD 2

DEEL 1 INLEIDING 6

1.1 ALGEMENE INLEIDING 6

1.2 HOOFDVRAAG EN DEELVRAGEN 6

1.2.1 HOOFDVRAAG 6

1.2.2 DEELVRAGEN 6

1.2.3 DOELSTELLING 7

1.3 AFBAKENING 7

1.4 INDELING AFSTUDEERONDERZOEK 7

1.5 OPZET EN METHODEN 7

1.5.1 LITERATUURONDERZOEK 7

1.5.2 ZINGEVINGSONDERZOEK 8

1.5.3 VERDIEPINGSONDERZOEK 8

DEEL 2 COMMUNICEREN OVER ZINGEVINGSVRAGEN 9

2.1 INLEIDING 9

2.2 ZINGEVINGSVRAGEN EN HET ONDERWIJS 9

2.2.1 PLAATS BINNEN HET CURRICULUM 9

2.2.2 PLAATS BINNEN DE LES 9

2.3 ZINGEVINGSVRAGEN EN DE LEERLING 10

2.3.1 PUBERS 10

2.3.2 NIVEAU 10

2.3.3 JEUGDCULTUUR 11

2.3.4 ETNICITEIT 11

2.3.5 GELOOF 12

2.4 ZINGEVINGSVRAGEN EN DIDACTIEK 12

2.4.1 MOTIVATIE EN BEHOEFTE 12

2.4.2 TIJDSFACTOR 13

2.4.3 CURRICULUM 13

2.4.4 EIGEN KENNIS EN VAARDIGHEDEN 13

2.5 ZINGEVINGSVRAGEN EN COMMUNICATIE 14

2.5.1 COMMUNICATIE MET LEERLINGEN 14

2.5.2 ACTIEVE LUISTERHOUDING 14

2.5.3 LICHAAMSTAAL 14

2.5.5 SOCRATISCHE METHODE 16

2.6 SLOT 17

DEEL 3 PRAKTIJKONDERZOEK 18

3.1 INLEIDING 18

3.2 ZINGEVINGSONDERZOEK 18

3.2.1 INLEIDING 18

3.2.2 ALGEMENE INFORMATIE 18

3.2.3 ZINGEVINGSVRAGEN TOP-10 19

3.3 VERDIEPINGSONDERZOEK 22

3.3.1 INLEIDING 22

3.3.2 ALGEMENE INFORMATIE 22

3.3.3 KENNIS EN VAARDIGHEDEN 22

3.4 SLOT 23

DEEL 4 ANTWOORDEN EN CONCLUSIES 24
4.1 DEELVRAGEN 24
4.2 HOOFDVRAAG 26
4.3 SLOT 26

LITERATUURLIJST 27
BOEKEN 27
OVERIGE LITERATUUR 27
WEBSITES 27

BIJLAGE I 28
PROJECTPLAN 28

BIJLAGE II 30
VRAAGTECHNIEKEN 30

BIJLAGE III 31
ZINGEVINGSONDERZOEK 31

BIJLAGE IV 34
UITKOMSTEN ZINGEVINGSONDERZOEK 34

BIJLAGE V 49
VERDIEPINGSONDERZOEK 49

BIJLAGE VI 54
UITKOMSTEN VERDIEPINGSONDERZOEK 54

BIJLAGE VII 64
AANBEVELINGEN 64

Deel 1 Inleiding

1.1 Algemene inleiding

Voor u ligt een scriptie die handelt over "zingevingsvragen". De aanleiding om hierover te schrijven ligt in de geschiedenis van onze start, als godsdienstdocent, binnen het voortgezet onderwijs. Wijnand begon in 2006 op de Christiaan Huygens School in Barneveld met zijn stage en Bastiaan is vanaf 2006 werkzaam, als godsdienstdocent, aan het Van Lodenstein College in Amersfoort. Beiden werden wij in het diepe gegooid, maar met de nodige begeleiding zijn wij ook weer boven komen drijven.

Aan het einde van ons eerste studiejaar zijn wij samen gaan studeren. Vele woensdagavonden brachten wij gezamenlijk door met studeren en het uitwisselen van verhalen die de praktijk met zich meebracht. Vanaf dat moment realiseerden wij ons dat leerlingen met moeilijke vragen over God en geloof bij ons konden aankloppen en dat gebeurde dan ook. Als wij daar al enigszins op waren voorbereid, dan was dit voornamelijk te danken aan het feit dat wij beiden in onze kerkelijke gemeente al de nodige werkzaamheden ter hand hadden genomen.

Op de CHE kregen wij opvallend weinig toerusting op het gebied van zingevingsvragen en het behandelen hiervan in de klas. Dit merkten wij niet alleen in ons werk, maar ook bij onze studiegenoten kwam dit naar voren. Zodoende werd in het derde jaar van onze opleiding al helder dat wij bij de afronding van onze studie hier wel aandacht aan wilden geven. Dat heeft geresulteerd in het voor u liggend document, dat wij vooral schrijven voor beginnende godsdienstdocenten.

In dit inleidende hoofdstuk verwoorden wij onze hoofdvraag en bijbehorende deelvragen. Verder geven wij een overzicht van de opzet en methoden van ons afstudeeronderzoek.

1.2 Hoofdvraag en deelvragen

In de inleiding hebben wij benoemd dat wij en andere startende godsdienstdocenten onvoldoende in staat zijn de zingevingsvragen van onze leerlingen op een juiste manier te behandelen. Dit leidt tot de onderstaande hoofdvraag.

1.2.1 Hoofdvraag

Wat kan een godsdienstdocent voor leerlingen betekenen in het omgaan met zingevingsvragen en wat vraagt dat van een godsdienstdocent?

Vanuit deze hoofdvraag hebben wij een aantal deelvragen geformuleerd. Deze deelvragen helpen ons de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

1.2.2 Deelvragen

- Op welke manier zijn zingevingsvragen belangrijk voor jongeren?
- Wat is nu de top tien van de meest gestelde zingevingsvragen binnen het godsdienstonderwijs?
- Hoe voer je, als godsdienstdocent, de gesprekken over zingevingsvragen met leerlingen?
- Hoe ben je, als godsdienstdocent, zelf betrokken bij deze zingevingsvragen?
- Hoe kun je als opleiding de godsdienstdocent bekwamen in het omgaan met zingevingsvragen?

1.2.3 Doelstelling

Onze doelstelling is: dit afstudeerproject draagt ertoe bij dat startende godsdienstdocenten concrete "handvatten" hebben en zodoende op een goede manier op zingevingsvragen in kunnen gaan.[1]

1.3 Afbakening

Omdat het onderwerp erg breed is, zijn wij genoodzaakt ons te beperken. Wanneer wij spreken over zingevingsvragen dan bedoelen wij; alle vragen die door onze leerlingen gesteld worden en te maken hebben met hun zoektocht naar de zin, de bedoeling en het doel van het leven of van de grote gebeurtenissen in het leven, voor zover deze vragen passen binnen de kaders van het vak godsdienst.

Wanneer wij spreken over godsdienst dan bedoelen wij zowel godsdienst als ook levensbeschouwing. Voor alle duidelijkheid hebben wij gekozen voor het woord "godsdienst".

Onze hoofdvraag en de deelvragen komen voort uit de praktijk van het voortgezet onderwijs. Wij hebben ons onderzoek daarom uitgezet onder godsdienstdocenten van allerlei scholen, ongeacht niveau en denominatie. Wanneer wij speken over godsdienstdocenten en/of godsdienstcollega's, dan bedoelen wij hiermee alle mannelijke en vrouwelijke docenten die binnen het voortgezet onderwijs het vak godsdienst doceren.

1.4 Indeling afstudeeronderzoek

Dit afstudeeronderzoek valt uiteen in een aantal delen. In dit eerste deel geven wij een inleiding op ons (afstudeer)onderzoek. In het tweede deel treft u een literatuuronderzoek aan. In dit theoretische deel denken wij na over communicatie met jongeren op het gebied van zingevingsvragen, zoals blijkt uit de volgende paragraaf.

In deel drie behandelen wij het praktijkgedeelte van ons onderzoek. Hierin staan de onderzoeken die wij onder godsdienstdocenten (vanaf hier respondenten genoemd) gehouden hebben.[2]

Tot slot, in het vierde deel beantwoorden wij, na reflectie, onze hoofdvraag en de deelvragen. In dit deel vindt u ook onze conclusies. De door ons gegeven aanbevelingen vindt u in bijlage VII.

1.5 Opzet en methoden

1.5.1 Literatuuronderzoek

In het theoretische deel denken wij na over communicatie met jongeren als het gaat over zingevingsvragen. Om één en ander helder af te bakenen hebben wij een aantal kaders neergezet. Zo kijken wij bijvoorbeeld naar de plaats van zingevingsvragen binnen het curriculum, maar ook naar de specifieke (eigen)aardigheden, leefstijl en culturen van de groep leerlingen en hoe wij nu het meest effectief kunnen communiceren met deze jongeren.

[1] Voor verdere informatie over onze opzet verwijzen wij u naar bijlage I
[2] Voor verdere informatie verwijzen wij u naar bijlage III tot en met VI

Als wij deze kaders duidelijk hebben gemaakt, kijken wij vooral naar de didactische mogelijkheden die nodig zijn om met jongeren in gesprek te gaan over zingeving. Hoe voer je, als godsdienstdocent, nu inhoudelijk een goed gesprek met jongeren zodat ze niet afhaken? Wat zijn de voorwaarden, kennis en vaardigheden die een godsdienstdocent hiervoor moet hebben?

1.5.2 Zingevingsonderzoek

Het eerste onderzoek hebben wij gedaan in de vorm van een online enquête via www.thesistools.nl. Het doel van deze enquête is om tot een top 10 van de meest voorkomende zingevingsvragen te komen.

Wij hebben de enquête daarom zo breed mogelijk verspreid. Wij zijn lid van een mailinglist waaraan veel godsdienstcollega's uit het hele land verbonden zijn. Daarnaast hebben wij de enquête uitgezet onder onze eigen godsdienstcollega's en via onze studiegenoten op verschillende scholen.

Aangezien de vragen van het onderzoek over een persoonlijk onderwerp gaan en dus de gegeven antwoorden vertrouwelijk behandeld moeten worden, hebben wij ervoor gekozen de respondenten de optie te geven deze enquête anoniem in te kunnen vullen. Hiermee wordt de drempel lager en de vrijheid van invullen groter. Het gaat ons immers in dit onderzoek om de antwoorden en niet om de respondenten zelf.

De vragen naar de persoon en de daadwerkelijke manier van behandelen, van zingevingsvragen, hebben wij in het verdiepingsonderzoek gesteld. In het zingevingsonderzoek hebben de respondenten zich vrijwillig opgeven voor het verdiepingsonderzoek.

1.5.3 Verdiepingsonderzoek

Het verdiepingsonderzoek hebben wij via een enquête per e-mail gedaan. Met een aantal respondenten hebben wij een gesprek gevoerd, waarin verduidelijking werd gevraagd over de gegeven antwoorden. Zo zijn wij zeker van een goede interpretatie van de gegeven antwoorden. Dit onderzoek hebben wij niet anoniem gedaan, zodat wij konden zien wie al wel of niet geantwoord had. Vanwege de privacy en de gevoeligheid van de gegevens, hebben wij de persoonsgegevens verder niet genoemd in onze analyses.

Door het onderzoek niet anoniem te laten invullen hebben wij de gegevens van beide onderzoeken naast elkaar kunnen leggen. Op deze manier hebben wij een redelijk compleet beeld kunnen krijgen.

Deel 2 Communiceren over zingevingsvragen

2.1 Inleiding

In dit theoretische deel denken wij na over communicatie met jongeren op het gebied van zingevingsvragen. Om een en ander helder af te bakenen scheppen wij een aantal kaders. Zo gaan wij bijvoorbeeld kijken naar de plaats van zingevingsvragen binnen het curriculum, maar ook naar de specifieke (eigen)aardigheden, leefstijl en culturen van de groep leerlingen en hoe wij nu het meest effectief kunnen communiceren met deze jongeren.

De deelvragen die wij in dit literatuuronderzoek vooral naar voren laten komen zijn: "Op welke manier zijn zingevingsvragen belangrijk voor jongeren?" en "Hoe voer je, als godsdienstdocent, de gesprekken over zingevingsvragen met leerlingen?"

2.2 Zingevingsvragen en het onderwijs

2.2.1 Plaats binnen het curriculum

De rol van zingevingsvragen binnen het godsdienstonderwijs is op z'n minst opmerkelijk te noemen. Wie de moeite neemt de vakwerkplannen voor het vak godsdienst van diverse scholen te lezen, zal over het algemeen weinig tot geen aandacht, tijd en ruimte voor zingevingsvragen tegenkomen. De expliciete planning en verantwoording rondom deze zingevingsvragen ontbreken veelal.[3]

De scholen willen met het vak godsdienst aansluiten bij de belevingswereld van de leerlingen, maar ook voldoen aan de verwachtingen die de ouders hebben. Wanneer wij de vakwerkplannen doornemen zien wij dat de godsdienstlessen vooral erop gericht zijn de leerlingen kennis mee te geven. Hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld wereldgodsdiensten, Oude Testament en Nieuwe Testament, kerkgeschiedenis en ethische vraagstukken.

De school voldoet aan deze verwachtingen door op een thematische en/of chronologische manier de lesstof aan te bieden, zodat de leerlingen zich deze eigen kunnen maken. Hierbij wordt er gewerkt met een logische opbouw in het curriculum. Het is lastig zingevingsvragen binnen het curriculum apart te thematiseren.

Voorbeeld:
Met Pasen is het de ultieme gelegenheid over lijden en dood te praten. Maar als een familielid van een leerling ongeneselijk ziek is, komt deze vraag ook naar voren, ongeacht de tijd van het kerkelijk jaar. Je kunt, als godsdienstdocent, niet tegen de leerling zeggen: "Wij gaan het daar rond Pasen over hebben."

2.2.2 Plaats binnen de les

Een les over zingevingsvragen kan bewust gepland worden. Als je met de leerlingen bezig bent rond een thema als "schepping en evolutie", weet je van tevoren dat er zingevingsvragen gesteld gaan worden. Je kunt er dan op anticiperen en zelf belangrijke vragen bij de leerlingen neerleggen. Toch weet iedere godsdienstdocent, die lesgeeft of gaat geven, dat de lesstof en/of de actualiteit nogal eens uitdaagt tot het behandelen van zingevingsvragen.

[3] Vakwerkplannen van de scholen "Van Lodenstein College", "De Meerwaarde" en "Groevenbeek College"

Voorbeeld:
Je bent net bezig om uit te leggen hoe groot de ark van Noach nu echt was, (150 meter lang, 25 meter breed, en 15 meter hoog). Je trekt de vergelijking met de hoogte van de school, (5 verdiepingen ongeveer) dan komt ineens de vraag: *"Meneer, waarom moest nu bijna iedereen dood met de zondvloed, dat is toch niet eerlijk van God?"*

Op dat moment biedt de stof van het hoofdstuk geen antwoord, evenals de zorgvuldig geformuleerde tekst, die de sectie godsdienst heeft samengesteld. Er is een vraag, ééntje die er toe doet. Je moet ineens een beslissing nemen. Wat nu? Ga je er wel of niet op in? Het is natuurlijk wel een compliment voor je als een leerling een dergelijke vraag stelt. Blijkbaar voelt de leerling zich veilig genoeg om deze vraag bij je te kunnen en durven stellen. Je hebt blijkbaar hem/haar al eerder serieus genomen.

De onderwijsdeskundigen B. Lagerwerf en F. Korthagen geven dit als volgt kernachtig weer: *"Als je aandacht voor de leerlingen hebt en voor wat hen bezighoudt, merken ze dat je hen serieus neemt. Dat blijkt bijvoorbeeld ook wanneer je nieuwsgierig bent naar hoe ze hun werk gedaan hebben en als je met die resultaten rekening houdt bij het verder gaan. Als je zo te werk gaat, is het voor de leerlingen gemakkelijker jou en de les ook serieus te nemen. Jouw "serieus nemen" werkt dus wederkerigheid in de hand".*[4]

2.3 Zingevingsvragen en de leerling

2.3.1 Pubers

Als wij met leerlingen gaan praten over zingevingsvragen dan is het goed om te beseffen dat wij met opgroeiende mensen te maken hebben. Leerlingen in de leeftijd van 12-17 jaar communiceren niet op dezelfde manier zoals volwassenen dat doen. In deze periode ontwikkelt de leerling zijn eigen identiteit. Dit gebeurt in het bijzonder door bezig te zijn met zingeving. De ontwikkeling van een kind tot volwassene is in deze leeftijdsfase duidelijk zichtbaar en merkbaar. Het kind verkeert in de puberteit, een onderdeel van de adolescentie.

De adolescentiefase duurt gemiddeld tot het tweeëntwintigste levensjaar. De periode waarin onze leerlingen zich bevinden is de vroege adolescentie (12-15 jaar) en de zogeheten middenperiode (15-18) jaar.[5] Je moet weten wat er in het hoofd en lichaam van de leerling verandert tijdens deze adolescentiefase.[6] Een goed begrip van de ontwikkeling is van belang om het gesprek in te schatten. Het is bijvoorbeeld normaal dat een puber een gesloten antwoord geeft op een open vraag.[7]

2.3.2 Niveau

Wat natuurlijk ook een belangrijke rol speelt is op welk niveau een leerling zich bevindt. Over het algemeen onderscheiden wij grofweg 3 groepen binnen het voortgezet onderwijs. In de eerste plaats is er het VMBO, de in 1999 samengevoegde MAVO en het VBO. Kenmerkend voor deze groep leerlingen is dat ze het hart op de tong hebben, praktisch zijn ingesteld en een zeer duidelijke structuur nodig hebben.[8]

---

[4] B. Lagerwerf en F. Korthagen, *Een leraar van klasse*, 2006, Soest, pag. 173
[5] J. van der Wal – I. de Mooij en J. de Wilde, *Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding*, 2006, Bussem, pag. 23
[6] M. Delfos, *Ik heb ook wat te vertellen*, 2009, Amsterdam, pag. 26
[7] M. Delfos, pag. 179
[8] http://boco.candea.nl/Media/download/5211/Kenmerken%20vmbo%20leerlingen.doc

Vervolgens hebben wij een groep havisten. Op de HAVO spelen andere zaken dan op het VMBO. Kenmerkend voor de HAVO-leerlingen is dat ze goed probleem oplossend kunnen werken, goed hoofd- en bijzaken kunnen onderscheiden en met enige hulp een eigen mening kunnen vormen.[9]

Tot slot zijn er de VWO'ers. Kenmerkend voor deze leerlingen is dat ze in hoge mate probleem oplossend kunnen werken, goed in staat zijn een eigen mening te formuleren en goed overweg kunnen met het feit dat niet iedereen dezelfde mening heeft.[10]

Het is helder dat het voor de godsdienstdocent, die zingevingsvragen met zijn groep behandelt, van groot belang is dat hij de specifieke kenmerken van de groep leerlingen kent. Zo zal het gesprek in een VMBO klas veel meer via de docent moeten verlopen (regels en structuur) dan in een VWO groep die deze verantwoording veel meer zelf kan dragen.

2.3.3 Jeugdcultuur

Het gedrag van de leerlingen past bij hun leeftijd. Ze gedragen zich anders dan volwassenen dat doen. Met elkaar vormen jongeren hun eigen cultuur. Die cultuur uit zich ondermeer in spraak, kleding, omgangsvormen en mediagebruik. Met dat wij dit stellen, dienen wij te waken voor negativiteit. Wat de media ons voorschotelen over de puber is nogal eens in tegenspraak met de werkelijkheid. Hoogleraar Prof. dr. W. ter Horst zegt het als volgt: "*De modale puber is vriendelijk en redelijk en wil graag wat leren*".[11]

De zoektocht van jongeren naar zichzelf kan uitmonden in het zich aansluiten bij een bepaalde jeugdcultuur. De leerling in de adolescentiefase wil vooral ergens bij horen. Ze willen hun uitingen en gedragingen delen met leeftijd- en lotgenoten.

Voor de godsdienstdocent is het van belang te kunnen onderscheiden in welke jeugdcultuur een leerling zich bevindt. Het maakt voor het aanspreken en behandelen van zingevingsvragen nogal wat uit met welke jeugdcultuur je te maken hebt.

Ook is het aannemelijk dat de verschillende jeugdculturen zo hun eigen zingevingsvragen hebben. De alternatievelingen bijvoorbeeld hebben de neiging om hun eigen ideeën en visies te ontwikkelen. Deze hebben nogal eens met milieuvraagstukken te maken. Hun zingevingsvragen zullen zich veel meer toespitsen op de eindigheid van fossiele brandstoffen.[12] Dit in tegenstelling tot reformatorische jongeren die bij zingevingsvragen vooral bezig kunnen zijn met zaken als de toe-eigening van het heil en uitverkiezing.

2.3.4 Etniciteit

De huidige samenleving is een multiculturele samenleving. 14% van de Nederlandse bevolking is in het buitenland geboren of heeft ouders die afkomstig zijn uit het buitenland. Dat is ook terug te zien op de scholen waar de godsdienstdocenten werkzaam zijn.

Natuurlijk verschilt het enorm in welk gedeelte van het land je werkzaam bent. Het is over het algemeen gesproken zo dat er meerdere nationaliteiten in de klas zijn. 6% van de nationaliteiten zijn ook nog eens minderheden. Met een minderheid bedoelen wij dat de leden van deze groep in meerderheid een lage sociale positie innemen.[13]

---

[9] http://bovo.candea.nl/Media/download/5210/Kenmerken%20havo%20en%vwo%20leerlingen.doc
[10] http://bovo.candea.nl/Media/download/5210/Kenmerken%20havo%20en%vwo%20leerlingen.doc
[11] Prof. dr. W. ter Horst, *Onderwijzen is opvoeden*, 2003, Kampen, pag. 101
[12] J. de Wit - G. van der Veer en N.W. Slot, *Psychologie van de adolescentie*, 1995, Baarn, pag. 124
[13] J. de Wit – G. van der Veer en N.W. slot, pag. 125

Minderheden zijn vatbaarder voor discriminatie en hebben vaak te kampen met al dan niet terechte vooroordelen. Vervolgens speelt ook nog eens mee dat etnische groepen niet homogeen zijn. Er zijn nogal wat verschillen in achtergronden, bevolkingsgroepen en eigen taal en cultuur.[14]

Voor een godsdienstdocent is het van belang om zich bewust te zijn van deze verschillen binnen de culturen. Spreken over leven en dood zal anders zijn met hindoestaanse jongeren dan met christelijke jongeren.

2.3.5 Geloof

Als je, als godsdienstdocent, met zingevingsvragen en jongeren bezig bent, doe je dat vanuit een bepaald startpunt. Voor een christelijke godsdienstdocent zal dit startpunt logischerwijs het christelijk geloof zijn, waar Jezus als redder van zondaren centraal staat.[15] Dit geloof en wat daar mee samenhangt ligt ten grondslag aan de behandeling van zingevingsvragen.

Het is mogelijk dat dit uitgangspunt overeenkomt met de identiteit van de school en hetgeen leerlingen in de klas ook geloven. Het is ook mogelijk dat je in de praktijk jongeren tegenkomt die zijn opgegroeid in de tradities van het hindoeïsme, boeddhisme, Jodendom of de islam. Daarnaast zijn er ook nog heel wat jongeren die van huis uit geen enkel geloof en/of spiritualiteit meegekregen hebben of het christelijke gedachtegoed juist vaarwel hebben gezegd.

2.4 Zingevingsvragen en didactiek

2.4.1 Motivatie en behoefte

Nadat wij in de vorige paragraaf zagen welke factoren er allemaal invloed hebben bij een leerling, zullen wij ons in deze paragraaf bezighouden met de didactische kant van de zaak.

Voorbeeld:
Tijdens een les godsdienst in klas 4-HAVO is godsdienstdocent Diederick druk doende uit te leggen hoe de opbouw van de Romeinenbrief is. Anton zit al een poosje te draaien op zijn stoel. Terwijl Diederick vertelt dat Romeinen 5-8 een uitwerking is van Romeinen 4 schiet de vinger van Anton in de lucht. Omstandig legt Anton uit dat hij gisteravond een verjaardag had van zijn vader en dat er werd gesproken over het wereldkampioenschap voetbal. *"Waarom zeggen mensen dat het een afgod is, meneer, dat is toch stom? En wat vindt u er eigenlijk van…?".*

Als godsdienstdocent dien je te onderscheiden vanuit welke behoefte en met welke motivatie de zingevingsvraag gesteld wordt. Het is niet vanzelfsprekend dat het een serieuze zingevingsvraag betreft. Het zou goed kunnen dat deze vraag gesteld wordt omdat de les niet interessant is, zoals in bovenstaand voorbeeld het geval zou kunnen zijn. Ook zou het kunnen dat de leerling uit is op een ordeverstoring, het winnen van een discussie of, zoals wij vaak bij nieuwe collega's zien, het uitproberen van de godsdienstdocent. Dit is dan een krachtmeting tussen de godsdienstdocent en de klas en heeft niets meer te maken met een serieuze interesse voor zingeving.[16]

[14] J. de Wit – G. van der Veer en N.W. slot, pag. 126,127
[15] Johannes, zoon van Zebedeüs, *De Bijbel - HVS – Joh. 3:16*, 2008, Heerenveen, pag. 124
[16] T. Geerligs en T. van der Veen, *Lesgeven en zelfstandig leren*, 2001, Assen, pag. 120 -122.

2.4.2 Tijdsfactor
Met het oog op de beschikbare tijd binnen het curriculum en/of de les moet er ook keuzes gemaakt worden. Soms ben je namelijk net bezig een hoofdstuk af te ronden of een repetitie voor te bereiden. Als de zingevingsvraag tegen het einde van de les gesteld wordt, weet je van tevoren dat de behandeling ervan niet meer gaat lukken. Er zal dan een alternatief geboden moeten worden.[17]

Op dit soort momenten is er nu eenmaal geen ruimte voor zingevingsvragen en zal de desbetreffende zingevingsvraag geparkeerd moeten worden. Van belang is dan wel dat een godsdienstdocent helder aangeeft wanneer er wel op deze vraag teruggekomen zal worden. Dit om recht te doen aan de leerling die de zingevingsvraag gesteld heeft. Doe je dit niet dan zal de leerling en de klas zich niet serieus genomen voelen. Dit gaat dan ten koste van het vertrouwen en de veiligheid in de klas.

2.4.3 Curriculum
Ook is het zo dat sommige zingevingsvragen al opgeroepen worden tijdens bepaalde onderwerpen die in de godsdienstlessen aan bod komen. De zingevingsvraag heeft dan al een impliciete plaats binnen het curriculum en zal daar meer tot zijn recht komen dan de zingevingsvraag te behandelen op het moment dat deze gesteld wordt.[18]

De godsdienstdocent kan er natuurlijk altijd voor kiezen om het curriculum om te gooien of alvast een klein tipje van de sluier op te lichten en zo de leerlingen al enthousiast maken. Hierbij moet wel rekening gehouden worden met de spreiding van de onderwerpen van het curriculum over het lesjaar. Het is ook goed om rekening te houden met de persoonlijke omstandigheden van de leerlingen. Leerlingen uit 2-Havo zijn er niet mee geholpen als een zingevingsvraag over zelfdoding geparkeerd wordt omdat het thema in 3-Havo op het programma staat, terwijl er net een bekende op deze tragische wijze overleden is.

Daarnaast is het van belang goed in te kunnen schatten of dit het juiste moment voor de klas is om deze zingevingsvraag te gaan behandelen. Is de klas bezig met een ander leerproces dan zal deze vraag een nieuw leerproces oproepen. Is de vraag voor de hele klas van wezenlijk belang of is de vraag geboren uit de (persoonlijke) nood van de leerling? In dat geval is het misschien niet eens wenselijk er klassikaal op in te gaan, maar volstaat een persoonlijk gesprek veel beter.

2.4.4 Eigen kennis en vaardigheden
Het gaat ook om de zingevingsvraag zelf en hoe je er, als godsdienstdocent, adequaat mee om kan gaan. Heb je kennis en vaardigheden om de zingevingsvraag op het moment zelf te behandelen of moet deze eerst voorbereid worden?[19] Het is mogelijk dat de vraag eerst nog een nadere bestudering vereist.

Mits dit niet te vaak voorkomt, kun je dit ook met een klas delen. Hiermee geef je ook iets van eigen grenzen aan. Je bent nu eenmaal niet alwetend en dat hoeft ook niet. Een zingevingsvraag kan voor een godsdienstdocent zelf ook confronterend zijn. Als je net een sterfgeval van dichtbij mee hebt gemaakt, is je eigen instelling anders. Het gaat over leven en dood en dat is zo essentieel, dat het wel eens goed kan zijn de beantwoording van de vraag uit te stellen, niet vanwege het ontbreken van kennis of vaardigheden, maar om emotionele redenen. Je kunt van de leerlingen hiervoor een stukje begrip vragen.

[17] T. Geerligs en T. van der Veen, pag. 60 e.v.
[18] Zie paragraaf 2.2.1
[19] T. Geerligs en T. van der Veen, pag. 8 en 173

2.5 Zingevingsvragen en communicatie

2.5.1 Communicatie met leerlingen

Een onderwijsleergesprek is een onderdeel van het palet aan didactische mogelijkheden die een godsdienstdocent heeft.[20] In paragraaf 2.3 hebben we de voorwaarden behandeld die je, als godsdienstdocent, nodig hebt om met leerlingen in gesprek te gaan. Toch willen wij in deze paragraaf het onderdeel "onderwijsleergesprek" apart behandelen vanwege de prominente plaats die het inneemt binnen je didactisch bezig zijn met een groep leerlingen over zingevingsvragen.

2.5.2 Actieve luisterhouding

Een actieve luisterhouding is van belang voor het laten slagen van communicatie. Communicatiedeskundigen K. van Meer, J. van Nijenhof en M. Bouwens leggen het als volgt uit: "*Goed luisteren betekent dat je je zodanig richt op degene die jou iets wil vertellen, dat deze de gelegenheid krijgt en gestimuleerd wordt om mee te delen wat voor hem werkelijk van belang is".* [21]

Het is niet vanzelfsprekend dat een godsdienstdocent automatisch een goede luisterhouding heeft. Een dergelijke luisterhouding heeft een aantal kenmerken. In de eerste plaats moet er sprake zijn van acceptatie. Als de leerling zich niet geaccepteerd voelt, of zelfs een aversie tegen je heeft, zal het gesprek mislukken. In de tweede plaats is het noodzakelijk respect te hebben voor degene die een vraag stelt. Ook al kun je jezelf niet in die ander verplaatsen en begrijp je totaal niet waar hij of zij zich nou zo druk over maakt. Als laatste is het van belang om de ander tolerant te benaderen ten aanzien van zijn of haar eigenaardigheden.[22]

2.5.3 Lichaamstaal

Een bijkomende factor in de communicatie met pubers is de zogenaamde lichaamstaal. De puber is vaak meester in lichaamstaal. Interesse is af te lezen aan de manier waarop gekeken en gezeten wordt. Ook het gebruik van de handen (of het ontbreken daarvan) kan een signaal zijn van innerlijk spanning of juist van vertrouwen.[23]

De lichaamstaal van de godsdienstdocent is ook van belang. Je wil graag op basis van vertrouwen een gesprek voeren. Dan moet je dat vertrouwen ook met je lichaamstaal uitstralen. Van belang is dat de lichaamstaal correct is. Je gebruikt gebaren ondersteunend aan wat je wil zeggen en er is oogcontact. Vooral het oogcontact is belangrijk. "Ogen zijn de spiegel van de ziel" en geven weer wat er in het binnenste van de leerling leeft.

Het zelf vragen stellen en praten met de puber moet in een rustig tempo gebeuren. Haastig spreken, in de rede vallen of snel een antwoord afmaken om 'door te kunnen gaan' hebben een negatieve uitwerking op het gesprek. De tijdsfactor moet bij dergelijke gesprekken van ondergeschikt belang zijn.

Wanneer je de leerling wil aansporen actief betrokken te zijn bij de zingevingsvraag zul je, als godsdienstdocent, een open en positieve lichaamshouding moeten aannemen. Het aannemen van een dergelijke houding bevordert een veilige sfeer in de klas.

[20] T. Geerligs en T. van der Veen, pag. 243
[21] K. van Meer – J. van Nijenhof en M. Bouwens, *Elementaire sociale vaardigheden*, 2006, Houten, pag. 45
[22] K. van Meer – J. van Nijenhof en M. Bouwens, pag. 47,48
[23] M. Delfos, pag. 190

2.5.4 Vragen stellen

Als wij met pubers in gesprek gaan is het goed te beseffen dat het stellen van vragen enerzijds een technische bezigheid is, maar anderzijds er altijd een metacognitieve boodschap in verscholen zit. Daarnaast vergt het vragen stellen aan de puber ook de nodige denkstrategieën.

Hieronder behandelen wij een aantal vragen, waarvan wij denken dat ze van nut kunnen zijn voor de beginnende godsdienstdocenten.[24]

- Open vragen. Bij deze vragen is er geen vastgesteld antwoord mogelijk. Er moet een inhoudelijke beantwoording volgen, die langer is dan 1 woord. Het is natuurlijk best mogelijk voor een puber deze vraag toch als een gesloten vraag te zien. Het antwoord op een dergelijke open vraag is dan zoiets als: "gewoon". Deze vraag is erg geschikt om te gebruiken omdat de leerling zelf de richting kan bepalen.
- Gesloten vragen. Deze zijn veelal met "ja" of "nee" te beantwoorden. Afhankelijk van de bui van de puber en de relatie die je met ze hebt gevolgd door een nadere motivatie.
- Retorische vragen. Een dergelijke vraag kan goed gebruikt worden om het gesprek vaart te geven. De toon waarop een retorische vraag gesteld wordt, is erg belangrijk. Deze manier van vragen is in een gesprek met leerlingen erg belangrijk. Vaak worden negatieve zaken besproken en zijn daarom wat minder geschikt als het gesprek gaat over zingeving.
- Doorvragen. Mocht bij de gesloten vraag de motivatie niet komen, dan kun je doorvragen. Dit doe je vooral om dieper te zoeken naar motivatie en antwoorden. Dit is wel de manier om met jongeren in gesprek te zijn. Door het samenvatten en doorvragen toon je belangstelling, je accepteert het gegeven vertrouwen en je spoort onduidelijkheden en hiaten op.
- Suggestieve vragen. Bij suggestieve vragen leg je als het ware de ander een uitspraak in de mond. Daarmee kun je zorgen dat de twijfel toeslaat. Op die manier is het niet goed om deze vraag te gebruiken. Als de suggestieve vraag de mening van de leerling juist weergeeft zal deze zich meer begrepen voelen.
- Vraag herhalen. Soms is het nodig de vraag te herhalen, niet omdat de vraag niet gehoord wordt, maar omdat de leerling er voor kiest de vraag niet te beantwoorden. De vraag kan misschien iets raken waar de leerling liever niet over spreekt of omdat je op het punt bent gekomen waar het om draait.
- Vraag verduidelijken. Sommige vragen komen niet duidelijk over omdat de vraag niet helder gesteld wordt. Dat kan zijn omdat de vraag te ingewikkeld is of omdat het niveau en het taalgebruik niet aansluit bij de leerling. Van belang is dan dezelfde vraag op een andere manier nogmaals te stellen.
- Waarom vragen. Dit soort vragen heeft een gevaar en een mogelijkheid in zich. Bij een "waarom vraag" is het goed mogelijk dat een leerling zich in de verdediging gedrongen voelt. Het kan de kloof vergroten tussen godsdienstdocent en leerling omdat de vraag buiten het principe van (tijdelijke) gelijkheid gaat.
- Aan de andere kant biedt de "waarom vraag" juist mogelijkheden als het gaat om een oprechte verwondering, verbazing en belangstelling van de vraagsteller. De klemtoon ligt dan ook niet op het woordje "waarom", maar op een ander woord in de zin. Enige voorzichtigheid bij deze manier van vragen is dus wel vereist.
- Samenvattingsvragen. Je vat het verhaal van de leerling samen in vragende vorm. Zo kun je toetsen of het correct is wat je denkt dat de leerling aan je wil overbrengen. Mocht dat niet zo zijn, dan word je zeker gecorrigeerd.

[24] M. Delfos, pag. 178 e.v. voor een gedetailleerde uitwerking verwijzen wij u naar bijlage II

2.5.5 Socratische methode

De Socratische methode is een manier om de juiste vraag terug te stellen.[25] Wij behandelen deze methode vrij uitgebreid, omdat wij vinden dat juist deze methode zeer geschikt is om met leerlingen in gesprek te gaan over zingevingsvragen.

De zogenaamde 'socratische methode' ontleent zijn naam aan Socrates. Deze Socrates was een Griekse wijsgeer die leefde van ongeveer 470 tot 399 voor Christus. Naast Plato en Aristoteles was hij één van de grote denkers van een periode die bekend staat als de Griekse oudheid. Socrates was degene die de zogenaamde "socratische methode" bedacht. Hij deed dit niet bewust om hiermee een didactische "tool" te ontwikkelen, dat is het in later stadium wel geworden.

Met het stellen van vragen wilde Socrates, degene die moest antwoorden, vooral laten zoeken naar de antwoorden in zichzelf. Overigens werd dit hem niet altijd in dank afgenomen en vonden veel van zijn tijdgenoten hem arrogant. De wijze waarop Socrates gesprekken voerde is nog steeds een veel toegepaste wijze van communicatie. Er zijn enkele basisregels die gebruikt moeten worden als wij op deze manier met elkaar gaan communiceren:

In de eerste plaats moet je er van overtuigd zijn dat de mens deskundig is over zichzelf. Zoals we in de vorige paragrafen hebben genoemd is een echt gesprek pas mogelijk als beide gesprekpartners zich gerespecteerd en gelijkwaardig voelen. Natuurlijk zijn jongeren in de adolescentiefase bijzonder vatbaar voor het feit dat ze serieus genomen willen worden. Bij zingevingsvragen is het van belang om figuurlijk wat dichter bij een leerling te gaan staan zo deze gelijkwaardigheid bevorderen. Aangezien er sprake is van een gezagsverhouding, waarbij de godsdienstdocent logischerwijze boven de leerling geplaatst is, zal dit gelijkwaardig voelen niet volledig tot zijn recht kunnen komen.

In de tweede plaats moet je jezelf inspannen de deskundigheid van de degene met wie je in gesprek bent aan te boren en in te kunnen zetten. Lastig hierbij is dat de adolescent zich helemaal niet bewust is van wat er in hem of haar aan kennis en deskundigheid aanwezig is. En als het al aanwezig is, dan hebben veel jongeren de neiging dit schouderophalend af te doen onder een gemompeld: "*Dat weet iedereen toch.*"

Van belang is dus een bewustwordingsproces in gang te zetten in de hoofden van leerlingen. Dat wat zij al onbewust weten, moet naar de oppervlakte komen en benoemd worden als waardevol. Dan schep je ook gelijk de voorwaarde om oude kennis en nieuwe kennis aan elkaar te koppelen en zo tot nieuwe inzichten te komen.

In de derde plaats kunnen wij met een actieve luisterhouding veel langer de aandacht van de leerling vasthouden dan dat wij alleen maar antwoorden zouden geven en informatie verstrekken. Wanneer je vragen stelt geef je daarmee aan bereid te zijn te luisteren, wederom een essentieel punt. Als wij namelijk oprecht geïnteresseerd zijn in dat, wat onze leerling naar voren brengt, zal dat het gesprek alleen maar bevorderen, evenals de wederzijdse acceptatie. Het kernwoord is hier "doorvragen".

In de vierde plaats gun je leerlingen een beter inzicht in zichzelf. Als wij op de juiste manier vragen stellen en een actieve luisterhouding aannemen is de leereffectiviteit groter. De leerling doet ontdekkingen in zichzelf die nieuw zijn of juist niet, maar nu wel onder woorden gebracht kunnen worden. Begeleiden in plaats van opvoeden leidt tot zelfinzicht.[26] Deze vorm van begeleiden is een ontdekkingstocht.

[25] M. Delfos, pag. 193-195
[26] B. Lagerwerf en F. Korthagen, pag. 174

2.6 Slot

We hebben in dit literatuuronderzoek gezien dat het voor een docent niet altijd eenvoudig is met leerlingen in gesprek te gaan. Voor de godsdienstdocent komt hier nog bij, dat wanneer je met leerlingen zingevingsvragen gaat behandelen, er een heel aantal bijkomende voorwaarden zijn waaraan je, als godsdienstdocent, moet voldoen.

Het gaat immers om het scheppen van een goede en veilige sfeer in de klas, zodat de leerlingen zich veilig genoeg voelen op hun eigen manier en niveau bezig te zijn met zingeving. Je moet je realiseren dat je bezig bent met de begeleiding van de vorming van de identiteit en de ontwikkeling van de leerlingen.

In deel 3 zullen we in het praktijkonderzoek verder ingaan op hoe de godsdienstdocenten hiermee in de praktijk omgaan.

Deel 3 Praktijkonderzoek

3.1 Inleiding

In het vorige deel hebben wij de literatuurstudie behandeld, waar onze eerste twee deelvragen mee samenhangen. In dit deel verwerken wij onze praktijkonderzoeken. Met deze onderzoeken hopen wij een antwoord te kunnen geven op de volgende deelvragen: "Wat is nu de top tien van de meest gestelde zingevingsvragen binnen het godsdienstonderwijs", "Hoe ben je, als godsdienstdocent, zelf betrokken bij deze zingevingsvragen?" en "Hoe kun je als opleiding de godsdienstdocent bekwamen in het omgaan met zingevingsvragen?"

Voor verdere inleiding en verantwoording van deze onderzoeken verwijzen wij u naar paragraaf 1.5.2 en 1.5.3.[27]

3.2 Zingevingsonderzoek

3.2.1 Inleiding

Van de 100 respondenten die het onderzoek hebben ingevuld, zijn er 45 die bij de essentiële vragen geen of onbruikbare antwoorden hebben gegeven. Met onbruikbare antwoorden bedoelen wij dat de respondenten het onderzoek niet of onvolledig hebben ingevuld. Uiteindelijk hebben wij dus 55 bruikbare onderzoeken die de basis vormen voor onze verdere doordenking. In de analyse van de antwoorden zullen deze 55 onderzoeken onze basis (100%) vormen.

Wij concluderen dat het invullen van deze online enquête niet zomaar even te doen is. Nu kan dat liggen aan de manier van vragen stellen of aan het onderzoek zelf. Om dit uit te kunnen sluiten hebben wij hierover navraag gedaan bij een aantal respondenten die de online enquête hebben ingevuld. Er wordt aangegeven dat het lastig is om geen totaaloverzicht te hebben, maar dat het niet aan de vragen of de opzet van het onderzoek ligt.

3.2.2 Algemene informatie

Wij hebben gekeken of er een verband is tussen het niveau van de leerling en het karakter van de zingevingsvragen. Wij kunnen hier geen conclusies aan verbinden, omdat de respondenten, die op meerdere niveaus lesgeven (70%), de zingevingsvragen niet hebben uitgesplitst op dat niveau. Bij de respondenten die les geven op één niveau (30%), hebben wij geen verschil gezien in de zingevingsvragen.

Dit betekent dat elke leerling, ongeacht het niveau, zingevingsvragen heeft en hier een antwoord op zoekt. De respondenten geven aan dat er een verschil is tussen de niveaus bij het behandelen van de zingevingsvragen. Wij zien een diversiteit in de manieren en hulpmiddelen die de respondenten gebruiken om de zingevingsvragen met hun leerlingen te behandelen. Opvallend is het dat veel respondenten hun eigen materiaal ontwikkelen en dus vaak het wiel zelf uit vinden.

Als wij kijken naar het soort zingevingsvragen, dan zien wij dat er op basis van identiteit ook een verschil is. Een leerling die op een reformatorische school zit heeft andere zingevingsvragen dan een leerling die op een open christelijke school zit. Het blijkt dat een reformatorische leerling zich meer bezig houdt met vragen die gaan over uitverkiezing en toe-eigening van het heil.

[27] Voor de letterlijke onderzoeken en de uitkomsten hiervan verwijzen wij u naar bijlage III tot en met VI.

Ons valt op dat in het onderzoek weinig of geen zingevingsvragen gesteld worden over seksualiteit. Wij vragen ons af of dit te maken heeft met het feit dat seksualiteit al zo gewoon geworden is?[28]

Daarnaast zien wij dat in elk antwoord terugkomt dat juist de godsdienstdocenten veel kunnen betekenen voor de leerlingen in hun zoektocht naar de antwoorden op zingevingsvragen. Het is opvallend dat veel respondenten aangeven dat zij zich daar meer bewust van willen zijn.[29]

Wanneer wij de gegevens goed analyseren zien wij dat de respondenten die langer in het vak zitten meer zingevingsvragen kunnen benoemen. Waar de jongere respondenten meer bezig zijn met de zingevingsvraag voor zich zelf te beantwoorden, zien wij dat de ouderen meer met de leerlingen bezig zijn. omdat zij zelf al een doordenking van de zingevingsvraag hebben gehad.

Ook zien wij dat de respondenten die meer ervaring hebben meestal een completere lesopzet hebben bij het behandelen van zingevingsvragen met de leerlingen. Opvallend is wel dat deze respondenten aangeven dat de manier van behandelen in de loop der jaren sterk veranderd is. Vroeger gaf de godsdienstdocent vooral een antwoord. Tegenwoordig is de godsdienstdocent meer een begeleider en een coach.

3.2.3 Zingevingsvragen top-10

Uit de enquête blijkt dat niet iedere respondent een top 10 van zingevingsvragen kan maken. De meeste respondenten komen tot 5 of 6 zingevingsvragen en hebben hiervoor genoeg moeite moeten doen.

Er zijn in totaal 302 verschillende zingevingsvragen benoemd. Nadat wij van al deze zingevingsvragen de overeenkomende vragen bij elkaar hebben gevoegd, blijven er 101 verschillende vragen over. Bij twijfel hebben wij de respondenten om verduidelijking gevraagd.

Om vanuit deze 101 zingevingsvragen een top 10 te maken is niet te doen. Daarnaast zouden wij aan de overige 91 zingevingsvragen tekort doen. Wij hebben daarom alle zingevingsvragen kritisch bekeken en zien veel overeenkomsten. Wij hebben daarom besloten geen top tien te maken, maar de zingevingsvragen te verdelen in 10 categorieën. Op deze manier kunnen wij de diverse zingevingsvragen op een duidelijke en overzichtelijke manier presenteren.

De gegeven zingevingsvragen hebben wij verdeeld in de volgende 10 categorieën:

1. ***Zingevingsvragen over de zin van het leven.***
   In deze categorie zien wij vragen als: "*hoe word ik gelukkig?"*, "h*oe kan ik een goed leven leiden?"*, "w*ie ben ik"* en "w*at heeft het leven voor zin?", "wie is God?"*, "w*ie heeft God geschapen?"*, "h*oe kan God mijn leven beïnvloeden?"* en *"wat moet ik met God?"*.

   Wij zien hier vooral in terug dat de leerlingen zoekende zijn naar hun eigen identiteit en hoe "goed" te leven. De meeste zingevingsvragen gaan over het ik-gerichte, ook al gaat het over God. Het opmerkelijke is dat de zingevingsvragen geen egoïstisch karakter hebben.

[28] Voor uitgebreide informatie over dit onderwerp verwijzen wij u graag door naar de afstudeerscriptie van Niels van der Heide en Ilonka Donker-Jak, *seksualiteit onder jongeren*, 2010, Ermelo, Hoofdstuk 3.6
[29] Voor een gedetailleerde uitwerking verwijzen wij u naar bijlage IV

2. Zingevingsvragen over het lijden

Deze categorie hebben wij onderverdeeld in twee delen. Als eerste noemen wij het lijden dat de mensheid overkomt. Wij zien hier vragen als: *"waarom moet er lijden zijn?"* en *"als God zo groot is, waarom doet Hij er dan niets aan?"*. Vaak zien wij dat deze vraag door leerlingen op hun eigen leven betrokken wordt. Het meest bekende voorbeeld is de "waarom" vraag: "w*aarom moest … gebeuren?"*

Ten tweede noemen wij het lijden dat de mensheid zelf veroorzaakt. Wij zien hier vragen die uiteenlopen van: *"waarom is er oorlog"* of *"waarom is er altijd oorlog over het geloof?"* tot "w*aarom doen mensen slechte dingen?"* Deze zingevingsvraag is specifiek gericht op slechte dingen die mensen elkaar aan doen. Wij zien antwoorden als een burenruzie, rassenhaat, discriminatie etc. etc.

3. Zingevingsvragen over geloof en bekering

In deze categorie zien wij vragen als: *"wat moet ik doen om in de hemel te komen?"* of "b*estaat de hel echt?"*, "h*oe moet je geloven?"*, *"is Jezus echt de Zoon van God?"*, "w*at gelooft u zelf?"* en "w*aarom zijn niet alle mensen uitverkoren?"*

Hier zien we ook dat de leerling moeite heeft met het maken van de juiste keuzes. Het hoofdonderwerp is duidelijk, maar de zingevingsvragen zijn erg verschillend en uiteenlopend. Wat wij uit deze analyse halen is dat er een meerderheid is die over de grote thema's nadenkt en dat er, ondanks een duidelijke mix van de identiteit van scholen, weinig zingevingsvragen zijn die op de identiteit betrekking hebben.

4. Zingevingsvragen over leven en dood

In deze categorie zien wij vragen als: "i*s er leven na de dood?"*, "w*aar ga ik naar toe als ik dood ben?"* en "w*aarom moeten mensen doodgaan?"* Het opmerkelijke is dat wij zien dat de leerlingen dit onderwerp bijna altijd op zich zelf betrekken. Dit bevestigt wat wij in ons literatuuronderzoek al tegen kwamen. De leerlingen die zijn/haar identiteit aan het ontwikkelen is, is vooral ik-gericht.[30]

Het blijkt dat deze zingevingsvragen de moeite, pijn en verdriet van het "afscheid moeten nemen", verwoorden.

5. Zingevingsvragen over relaties met onze naaste(n)

In deze vijfde categorie hebben wij zingevingsvragen gekregen die gaan over de leerling in relatie tot de ander. Ongeveer de helft van de vragen gaat over wat leeftijdsgenoten van elkaar vinden. Dit uit zich vooral in vragen over uiterlijk en gedrag. Kenmerkend bij deze zingevingsvragen is dat de vragensteller een goedkeuring van de ander verwacht.

6. Zingevingsvragen over andere godsdiensten

In deze categorie krijgen wij zingevingsvragen aangedragen die gaan over de verschillende wereldgodsdiensten. De meeste zingevingsvragen gaan veelal over de gelijkheid van de godsdiensten. Wij zien hier vragen als: *"zijn alle godsdiensten hetzelfde"'*, "i*s Allah dezelfde als God?"* en *"welke godsdienst is nu de ware godsdienst?"*

[30] Zie paragraaf 2.3.1

7. Zingevingsvragen over schepping en evolutie

Wij zien in deze categorie vragen als: *"hoe is de aarde ontstaan?"*, *"hoe lang bestaat de aarde nog?"* en *"stammen wij af van de apen"*. Uit ons onderzoek valt op te maken dat er weinig respondenten zijn die dit thema aangrijpen om vakoverstijgende projecten aan te gaan. Terwijl juist hier openingen liggen naar andere vakken zoals: biologie, aardrijkskunde, geschiedenis, en natuur- en scheikunde.

8. Zingevingsvragen over de Bijbel en kerken

In deze categorie zien wij vragen als: "w*ie heeft de Bijbel geschreven?"*, "h*oe weten wij dat het echt gebeurd is?"* , "a*ls het nou eens allemaal niet waar is?"* en "*waarom is de Bijbel zo moeilijk"*.

Ook zien wij vragen die specifiek gaan over kerkverbanden zoals: "w*aarom zijn er zoveel verschillende kerken"* en "w*at moet ik doen als mijn vriendje in een andere kerk zit?"*.

9. Zingevingsvragen over bidden

In de negende categorie zien wij vragen als: "h*eeft bidden zin?"* of *"waarom bidden wij?"* In de behandeling van deze vraag zien wij niet alleen de identiteit van de school terugkomen, maar ook het persoonlijk geloof van de godsdienstdocent.

10. Overige zingevingsvragen

In deze laatste categorie benoemen wij de overige zingevingsvragen. Veel van deze vragen zijn vakoverstijgend, met andere vakken die op school gedoceerd worden. Het zijn vragen als: "w*at moet ik met pestgedrag?"*, *"hoe belangrijk is gezondheid?"* en *"wat zijn neonazi's?"* Deze vragen kunnen ook worden behandeld in bijvoorbeeld een mentorles.[31]

Daarnaast geven de respondenten, op de vraag of het lastig was tot deze top tien te komen, uiteenlopende antwoorden. Wanneer wij deze antwoorden analyseren dan zien wij het volgende beeld ontstaan: 30% van de respondenten die een top 10 hebben ingevuld vinden het lastig zingevingsvragen te benoemen. Er wordt vooral aangegeven dat 10 zingevingsvragen wel erg veel is. Er zijn ook respondenten die aangeven dat zingevingsvragen per klas, niveau en leeftijdscategorie verschillen.

Het is interessant dat 14% van de respondenten de opmerking maakt dat leerlingen niet of nauwelijks bezig zijn met zingevingsvragen. Deze opmerking staat natuurlijk haaks op dit onderzoek en verplicht dan ook tot een verdere verdieping.

Wij hebben gebruik gemaakt van het verdiepingsonderzoek dat door deze respondenten is ingevuld. Hieruit kunnen wij echter geen conclusies trekken, omdat het verdiepingsonderzoek onvolledig of niet is ingevuld.

Enigszins nieuwsgierig vragen wij ons af hoe de lessen bij deze respondenten verlopen. Het is afhankelijk van de godsdienstdocent hoe er met zingevingsvragen in de klas omgegaan wordt. Hieruit voortvloeiend komt de vraag boven, hoe het contact en de sfeer in de klas is tussen deze respondenten en de leerlingen waar zij les aan geven.

[31] voor een gedetailleerde uitwerking verwijzen wij u naar bijlage IV

Uit de enquête blijkt dat 100% van de respondenten een mening heeft over hoe je zingevingsvragen moet behandelen. De conclusie uit de gegeven antwoorden is dat elke docent zingevingsvragen belangrijk vindt en het als meerwaarde van zijn lessen beschouwt. Daarnaast zien wij dat de manier van behandelen van zingevingsvragen sterk afhankelijk is van de godsdienstdocent.

3.3 Verdiepingsonderzoek

3.3.1 Inleiding

In het verdiepingsonderzoek zijn wij voornamelijk bezig met de laatste twee deelvragen: "Hoe ben je, als godsdienstdocent, zelf betrokken bij deze zingevingsvragen?" en "Hoe kun je als opleiding de godsdienstdocent bekwamen in het omgaan met zingevingsvragen?" Deze vragen hebben wij dan ook in ons verdiepingsonderzoek verwerkt. Wij hebben hiervoor gekozen omdat wij van de respondenten verwachten dat ze ons meer inhoudelijke informatie geven.

3.3.2 Algemene informatie

Gezien de respons op de vele open vragen kunnen wij van een succes spreken. 66% van de 29 aangeschreven collega's heeft gereageerd. De meeste respondenten zijn er echt even voor gaan zitten en hebben ons voorzien van veel interessante informatie met betrekking tot hun gedachten, opvattingen, manier van werken.

Als er een zingevingsvraag gesteld wordt is ruim 84% van de respondenten bereid om er direct tijd en aandacht aan te schenken. Wij zien ook dat het voorkomt dat de zingevingsvraag geparkeerd moet worden. Dit omdat de tijd ontbreekt en niet omdat de respondenten niet genegen zouden zijn de vraag te behandelen. Een andere reden, om een vraag te parkeren, is dat het antwoord lang niet altijd geschikt is om klassikaal te bespreken. Dit bevestigt wat wij in ons literatuuronderzoek al tegen kwamen .[32]

Uit ons onderzoek blijkt ook dat veel respondenten, bijna 80%, gebruik maakt van eigen materiaal. Blijkbaar voldoet dit nog meer dan het gebruik van de Bijbel, wat fractioneel lager scoort. De combinatie met het gebruik van andere middelen zoals Youtube filmpjes en dergelijke wijst erop dat de godsdienstdocent vooral zelf veel lijkt te doen en te ontwikkelen. Van lespakketten en gastdocenten wordt maar minimaal gebruik gemaakt.[33]

De al eerder genoemde betrokkenheid is ook af te lezen wat het feit dat meer dan de helft van de respondenten leerlingen wel eens doorverwijst. Dit doorverwijzen kan zowel binnen de school gebeuren (school maatschappelijk werk) als extern (hulpverlening, boeken, internetsites). De respondenten zijn zich bewust van hun eigen kunnen maar ook van hun grenzen.[34]

3.3.3 Kennis en vaardigheden

Uiteraard hebben wij aan de respondenten ook de vraag gesteld hoe zij zelf met zingevingsvragen omgaan. De respondenten merken op dat deze vragen een bron van handelen kunnen zijn, dat het ze scherp houdt maar ook, dat het één en ander van je vraagt, waar het gaat om een coachende rol bij de behandeling van deze zingevingsvragen. De rol als coach en overdrager van kennis en vaardigheden is er één die door de respondenten serieus genomen wordt.

---

[32] Zie paragraaf 2.4.1 e.v.
[33] Voor een gedetailleerde uitwerking verwijzen wij u naar bijlage VI, vraag: *"Welke hulpmiddelen gebruikt u om zingevingsvragen te beantwoorden?"*
[34] voor een gedetailleerde uitwerking verwijzen wij u naar bijlage VI

Op de vraag naar het niveau van hun kennis en vaardigheden blijkt dat 71% dit voldoende vindt. De respondenten leggen vooral de nadruk op het feit van een goede opleiding, zelf in de materie duiken en het hebben van een goed invoelingsvermogen.

Wat betreft het volgen van extra cursussen, na- en bijscholing, blijkt dat slechts 32% dit nodig vindt. Deels omdat sommige respondenten nog een opleiding volgen en deels omdat men vindt genoeg ervaring te hebben. Zij die wel nascholing en cursussen volgen doen dat via hun werkgever of een opleiding, naast hun betrekking en zijn daar over het algemeen ook enthousiast over.

Er is ook een uitgesproken mening rondom de voorbereiding en behandeling van zingevingsvragen op de lerarenopleidingen. Vrijwel allemaal hebben zij van de mogelijkheid tot het invullen van hun eigen ideeën gebruik gemaakt. Wij zien een scala aan op- en aanmerkingen die door hen wordt aangedragen, met betrekking tot hun eigen opleiding en de reflectie daarop.[35]

Opvallend is dat veel van deze punten door de respondenten goed genoeg geacht worden om ook op de huidige opleidingen te gebruiken. Een paar hoofdgedachten volgen hier onder. Een deel van de respondenten vindt vooral de theologische kant erg belangrijk. Het is een goede basis wat betreft kennis, dit wordt als een belangrijke voorwaarde gezien. Hieraan gekoppeld geven de respondenten ook aan vooral praktisch aan de slag te gaan. Behandel zingevingsvragen als thema, in de les, in filosofievorm, of als rollenspel. Vooral de laatste optie wordt verrassend vaak genoemd.

Het andere deel van de respondenten zit meer op het ervaringsgerichte spoor of ziet een grotere rol weggelegd voor de vakdidacticus bij het behandelen van zingevingsvragen. Hierbij draait het meer om de technieken van vraagstelling en de discussiebeheersing, dan om de parate kennis.

3.4 Slot

In dit praktijkdeel hebben we een meerwaarde gezien in de ondersteuning van ons literatuuronderzoek. Wij zien veel overeenkomsten tussen het literatuurdeel en de praktijkonderzoeken.

Wat voor ons opvallende punten in de onderzoeken zijn is het terugkerende enthousiasme van de respondenten. We hebben veel serieuze reacties gehad waar we inhoudelijk veel aan hebben gehad. Ten tweede valt ons op dat de zingevingsvragen over seksualiteit weinig of niet genoemd worden. tot slot valt ons op dat de respondenten veel gebruik maken van eigen samengesteld lesmateriaal.

In deel vier zullen wij de conclusies en antwoorden per deelvraag behandelen en de verbindingen tussen het literatuuronderzoek en de praktijkonderzoeken maken.

[35] Voor een gedetailleerde uitwerking verwijzen wij u naar de laatste vijf vragen van het verdiepingsonderzoek dat u vindt in bijlage VI.

Deel 4 Antwoorden en conclusies

In dit deel gaan wij de hoofdvraag en de deelvragen beantwoorden. Wij zullen eerst de deelvragen beantwoorden en dan afsluiten met het antwoord op onze hoofdvraag.

4.1 Deelvragen

Op welke manier zijn zingevingsvragen belangrijk voor jongeren?

Vanuit het literatuuronderzoek zien wij dat pubers in een bijzondere fase van het leven verkeren. In deze fase is het een warboel in het hoofd en het lijf van de jongeren die wij dagelijks voor ons hebben. Ondanks een mogelijk onverschillige houding, veroorzaakt door bijvoorbeeld de jeugdcultuur waar de jongeren zich in bevinden, hebben zij wel hun vragen. Dat deze vragen op de meest onverwachte momenten naar de oppervlakte borrelen kan iedereen die met deze groep omgaat beamen. Jongeren willen graag direct een antwoord. Wij hebben gezien dat dit niet altijd even handig is.

Wel zijn met name de godsdienstdocenten in een bevoorrechte positie. Wij, als godsdienstdocenten, zijn het die dergelijke zingevingsvragen op ons afgevuurd krijgen. Voor de jongeren zijn deze zingevingsvragen belangrijk, omdat zij bezig zijn een plek in deze maatschappij te verwerven. Daarbij hoort de zoektocht naar zichzelf en een eigen identiteitsontwikkeling. Uit ons praktijkonderzoek blijkt dat de godsdienstdocenten een eerste aanspreekpunt voor jongeren zijn. Wij zien dat zij zich hiervan bewust zijn en dat ze deze taak, om leerlingen hierin te coachen en te begeleiden, serieus nemen.

Wat is nu de top tien van de meest gestelde zingevingsvragen binnen het godsdienstonderwijs?

Naar aanleiding van het gehouden zingevingsonderzoek kunnen wij stellen dat wij deze vraag niet als zodanig kunnen beantwoorden. Er zijn veel verschillende en uiteenlopende zingevingsvragen waar wij nooit een top 10 van kunnen maken.

Wanneer wij op basis van de meest gestelde zingevingsvraag gaan tellen, komen wij een heel eind, maar wij lopen vast op het moment dat een zingevingsvraag wel benoemd, maar anders bedoeld of opgevat moet worden. Er zijn dus meerdere zingevingsvragen die in een zelfde categorie vallen, maar toch absoluut niet met elkaar vergeleken kunnen worden, laat staan op dezelfde manier behandeld kunnen worden. Een top 10 van meest gestelde zingevingsvragen geeft overigens niet aan dat het de 10 meest belangrijke zingevingsvragen zijn.

Onze conclusie is dat wij deze vraag het best beantwoord hebben door de zingevingsvragen te verdelen in de volgende 10 categorieën:

1. Zingevingsvragen over de zin van het leven
2. Zingevingsvragen over het lijden
3. Zingevingsvragen over geloof en bekering
4. Zingevingsvragen over leven en dood
5. Zingevingsvragen over relaties met onze naasten
6. Zingevingsvragen over ‘andere’ godsdiensten
7. Zingevingsvragen over schepping en evolutie
8. Zingevingsvragen over de Bijbel en kerken
9. Zingevingsvragen over bidden
10. Overige zingevingsvragen

Hoe voer je, als godsdienstdocent, de gesprekken over zingevingsvragen met leerlingen?

Op deze vraag zijn wij in ons literatuuronderzoek duidelijk ingegaan. Er moeten eerst kaders aangeven worden voordat je daadwerkelijk in gesprek gaat. Uit het literatuur onderzoek blijkt verder dat, als de gelegenheid en de genegenheid samenvallen je het best kunt werken volgens de Socratische methode, ook wel het onderwijsleergesprek genoemd.

Concreet betekent dit dat wij, als godsdienstdocenten, niet direct een pasklaar antwoord aan de leerlingen geven. Wij leggen de vraag terug, stellen tegenvragen en proberen te onderzoeken waar de vraag vandaag komt. Daarnaast gaan we op zoek naar wat de leerling zelf al voor mogelijke antwoorden paraat heeft, zonder dat de leerling dit zelf weet. De voorwaarden hiervoor zijn dat wij, als godsdienstdocenten, goed moeten weten hoe je vragen stelt, welke soort vragen er zoal zijn en hoe je een juiste luisterhouding moet aannemen.

In ons praktijkonderzoek zien wij de bevestiging dat de basis van een goed onderwijsleergesprek vertrouwen is. Er moet geïnvesteerd worden in een goede relatie tussen de godsdienstdocent en leerlingen om een goed gesprek te kunnen voeren en de zingevingsvragen te behandelen.

Hoe ben je, als godsdienstdocent, zelf betrokken op deze zingevingsvragen?

In de praktijkonderzoeken lopen de gegeven antwoorden erg uiteen. Wij kunnen concluderen dat er een aantal belangrijke factoren zijn die meespelen in de beantwoording van deze deelvraag.

Als eerste noemen wij hier de schoolidentiteit. Wij veronderstellen dat de godsdienstdocent een school kiest die past bij zijn eigen geloofsopvatting en identiteit. Hieruit is ook het enthousiasme van de respondenten te verklaren. Een tweede factor is de godsdienstdocent zelf. Hierbij zijn geslacht, leeftijd, ervaring, opvoeding, etniciteit en achtergrond allemaal zaken die meespelen hoe een godsdienstdocent betrokken is bij zijn vak, leerlingen en zingevingsvraag.

Wat uit de praktijkonderzoeken heel duidelijk naar voren komt is dat jonge godsdienstdocenten moeite hebben met het beantwoorden van zingevingsvragen, omdat het hen ontbreekt aan de doorleving, ervaring en/of doordenking op het gebied van de zingevingsvraag.

Hoe kun je als opleiding de godsdienstdocent bekwamen in het omgaan met zingevingsvragen?

Uit de praktijkonderzoeken blijkt dat er verrassend veel ideeën bestaan over wat er bij een goede opleiding noodzakelijk is. Een aantal zaken wordt zelfs diverse malen genoemd. In de eerste plaats is dat de theologische component. Een goede basiskennis is belangrijk.

Deze basiskennis houdt in dat de studenten in de opleiding voldoende theologische vakken moeten krijgen. Verder moet ook de verschillende wereldgodsdiensten uitgebreid gedoceerd worden.

Naast deze basiskennis is het van belang dat godsdienstdocenten didactisch goed moeten worden toegerust. Ook is er de mening dat beginnende godsdienstdocenten een goede inhoudelijke en didactische begeleiding moeten krijgen, al dan niet van een ervaren collega.

Wij zien dat de respondenten de didactische vaardigheden zeker zo belangrijk vinden. Het oefenen van de behandeling van zingevingsvragen, is op diverse manieren mogelijk. Als laatste moet een opleiding de aankomende godsdienstdocenten er op voorbereiden dat er zingevingsvragen op hen af zullen komen. Deze voorbereiding moet al gebeuren voor het eerste stagemoment van de opleiding.

We kunnen deze deelvraag alleen beantwoorden met de gegevens uit de praktijkonderzoeken. Wij verwoorden hiermee alleen de mening van de respondenten. Om deze vraag goed te kunnen beantwoorden is een aanvullend onderzoek nodig. Dit onderzoek zou gehouden moeten worden onder studenten en docenten van de lerarenopleidingen voor het vak godsdienst.

4.2 Hoofdvraag

Wat kan een godsdienstdocent voor leerlingen betekenen in het omgaan met zingevingsvragen en wat vraagt dat van een godsdienstdocent?

In ons literatuur- en praktijkonderzoek zien wij dat het erg belangrijk is dat je, als godsdienstdocent, een vertrouwensband met je leerlingen opbouwt. Dit is één van de belangrijkste voorwaarden waaraan moet zijn voldaan wanneer je met leerlingen in gesprek gaat over zingevingsvragen.

Naast het hebben van een vertrouwensband met de leerlingen moet je, als godsdienstdocent, een stevige theologische basis hebben. Deze basis is onmisbaar als je zingevingsvragen inhoudelijk gaat behandelen.

Tot slot zijn de vaardigheden met betrekking tot het stellen van inhoudelijk goede vragen belangrijk. Je moet de juiste vragen op het juiste moment aan de leerling weten te stellen. Door middel van training, bijvoorbeeld in de opleiding, kun je je deze vaardigheid aanleren.

Deze drie hoofdzaken vragen van de godsdienstdocent dat hij zich verdiept in de achtergrond en leefwereld van de leerlingen. Wij, als godsdienstdocenten, hebben het voorrecht om leerlingen te mogen coachen en begeleiden in de ontwikkeling tot volwassenheid en het helpen vormen van hun eigen identiteit.

4.3 Slot

Bij bovengenoemde ontwikkeling mogen wij dienstbaar zijn, om leerlingen bekend te maken met het evangelie van Jezus Christus, Die ons geroepen heeft tot deze taak.

Literatuurlijst

Boeken

- B. Lagerwerf en F. Korthagen, *Een leraar van klasse*, 2006, Soest
- J. van der Wal – I. de Mooij en J. de Wilde, *Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding*, 2006, Bussem
- M. Delfos, *Ik heb ook wat te vertellen*, 2009, Amsterdam
- Prof. dr. W. ter Horst, *Onderwijzen is opvoeden*, 2003, Kampen
- J. de Wit - G. van der Veer en N.W. Slot, *Psychologie van de adolescentie*, 1995, Baarn.
- Johannes, zoon van Zebedeüs, *De Bijbel - HSV – Joh. 3:16*, 2008, Heerenveen
- T. Geerligs en T. van der Veen, *Lesgeven en zelfstandig leren*, 2001, Assen
- K. van Meer – J. van Nijenhof en M. Bouwens, *Elementaire sociale vaardigheden*, 2006, Houten

Overige literatuur

- Vakwerkplannen van de scholen "Van Lodenstein College", "De Meerwaarde" en "Groevenbeek College"
- Afstudeerscriptie van Niels van der Heide en Ilonka Donker-Jak, *Seksualiteit onder jongeren*, 2010, Ermelo
- Dr. B. van den Toren, *Moeilijke vragen over God en Jezus*, 2007, Utrecht
- M. van Veelen en C. Dekker, *Hete Hangijzers*, 2009, Amsterdam

Websites

- http://bovo.candea.nl/Media/download/5210/Kenmerken%20havo%20en%vwo%20leerlingen.doc
- http://bovo.candea.nl/Media/download/5210/Kenmerken%20havo%20en%vwo%20leerlingen.doc

Bijlage I

Projectplan

Naam project	: Zingevingsvragen en godsdienstonderwijs
Datum	: mei 2010
Student/nummer	: Wijnand van der Velden, 061362
Student/nummer	: Bastiaan van Soest, 060961
Opdrachtgever	: CHE opleiding GL
Begeleider	: D.F.G. de Bree
2e beoordelaar	: R. van Swetselaar

Aanleiding/motivering
De reden van de keuze voor dit onderwerp ligt voor de hand. Beiden zijn wij in de afgelopen jaren gestart in het voortgezet onderwijs. Veel komt er dan op je af. Onder andere vragen van jongeren, al dan niet gemeend. De vraag, hoe je daarmee om moet gaan en er op moet reageren, hebben wij ons diverse keren gesteld. Omdat veel startende docenten hiermee te maken hebben, besloten wij onze scriptie over dit onderwerp te maken.

Globale omschrijving van het onderwerp
Wij willen een combinatie maken van een praktijkgericht- en een kennisgericht onderzoek. Het praktijkgedeelte zal bestaan uit een onderzoek onder docenten godsdienst/levensbeschouwing. De kern van het onderzoek zal zijn hoe je, als godsdienstdocent, met zingevingsvragen moet omgaan.

Probleemstelling
Als (beginnend) godsdienstdocent word je geconfronteerd met levensvragen van je leerlingen. Leerlingen verwachten van de docent antwoorden op dergelijke zingevingsvragen. Hoe ga jij, als godsdienstdocent, deze vragen behandelen? Wat heb je daarvoor nodig?

Hoofdvraag
Wat kan een godsdienstdocent voor leerlingen betekenen in het omgaan met zingevingsvragen en wat vraagt dat van een godsdienstdocent?

Deelvragen
- Op welke manier zijn zingevingsvragen belangrijk voor jongeren?
- Wat is nu de top tien van de meest gestelde zingevingsvragen binnen het godsdienstonderwijs?
- Hoe voer je, als godsdienstdocent, de gesprekken over zingevingsvragen met leerlingen?
- Hoe ben je, als godsdienstdocent, zelf betrokken bij deze zingevingsvragen?
- Hoe kun je als opleiding de godsdienstdocent bekwamen in het omgaan met zingevingsvragen?

Doelstelling
Onze doelstelling is: dit afstudeerproject draagt ertoe bij dat startende godsdienstdocenten concrete "handvatten" hebben en zodoende op een goede manier op zingevingsvragen in kunnen gaan.

Methodiek onderzoek
In deel twee gaan wij onze weerslag van het literatuuronderzoek verwoorden met als doel onze visie op de zingevingsvragen binnen het godsdienstonderwijs uiteen te zetten en om te beschrijven wat communicatie van en met jongeren hierover tot gevolg heeft voor ons als onderwijsgevenden.

Om de zingevingsvragen van de leerlingen in kaart te brengen nemen wij hierover vragen op in de enquête die wij uitzetten onder godsdienstdocenten. De resultaten hiervan zijn verwerkt in het derde deel.

In deel vier vindt u de antwoorden die wij uit het onderzoek hopen te krijgen over de betrokkenheid van de godsdienstdocent en de daarvoor benodigde toerusting.

Concrete projectresultaten
Na ons afstudeerproject ligt er een concrete visie op communicatie met jongeren bij het vak godsdienst/levensbeschouwing, een praktijkonderzoek onder godsdienstdocenten.

Kwaliteit
Ons resultaat is goed te noemen als wij voldoen aan de criteria die de opleiding stelt zoals die te vinden zijn in de afstudeernota GL.

Globale tijdsplanning
Vanaf november 2009 zijn wij bezig met brainstormen en het uitwerken van dit projectplan. In de maanden maart tot en met juni willen wij ons bezig houden met het daadwerkelijke schrijven van de scriptie en het uitzetten van de te houden onderzoeken. Juli/augustus 2010 willen wij onze studie afronden.

Communicatie
Onze opdrachtgever (CHE) en begeleider, Dhr. D.F.G. de Bree, willen wij tweewekelijks per mail op de hoogte houden van onze vorderingen.

Organisatie
Wij werken samen aan de tekst van de scriptie. Het onderzoek zullen wij ook samen maken. De uitvoering van de onderzoeken doen wij afzonderlijk. De verwerking doen wij wederom gezamenlijk. Wij hebben een planning gemaakt met gezamenlijke contactmomenten. Daar omheen werken wij afzonderlijk aan literatuurstudie, gespreksverslagen en analyses.

Bijlage II

Vraagtechnieken

In haar boek *"Ik heb ook wat te vertellen"* geeft Martine Delfos maar liefst 14 verschillende soorten vragen. Deze vragen hebben wij in de onderstaande tabel overgenomen.[36]

Vraagtechniek:	Omschrijving:
Open vragen	Vragen waar een onbeperkt aantal antwoorden op mogelijk zijn
Gesloten vragen	Vragen waar een beperkt aantal antwoorden op mogelijk zijn
Toonvragen	Vragen waarop de vrager het antwoord weet, maar niet zeker is of de bevraagde dat ook weet. Hij vraagt de kennis te tonen
Retorische vragen	Vragen waarop het antwoord voor vrager en bevraagde duidelijk is. Ze weten dat van elkaar
Doorvragen	Vragen die op een opmerking, een zinsdeel doorgaan
Suggestief vragen	Vragen die een antwoord suggereren
Meervoudig vragen	Vragen die meer dan 1 vraag behelzen
Vraag herhalen	Herhalen van een vraag
Vraag verduidelijken	Uitleg geven over de vraag
Tegendeelvragen	Een vraag stellen om een tegenreactie uit te lokken
Waarom vragen	Een vraag stellen om naar verantwoording en motivatie te vragen
Antwoord herhalen	Antwoord herhalen
Antwoord samenvatten	Antwoord samenvatten
Samenvattend vragen	Vraag waarin een samenvatting van wat de ander gezegd heeft besloten ligt

[36] M. Delfos, pag. 178

Bijlage III

Zingevingsonderzoek

Beste collega,

Wij, Bastiaan & Wijnand, zijn bezig met ons afstudeeronderzoek. Dit onderzoek gaat over zingevingsvragen van leerlingen in het voortgezet onderwijs. Onder zingevings-vragen verstaan wij alle apologetische/moeilijke vragen die te maken hebben met God, geloof en leven.

Ons doel is te weten te komen wat de meest voorkomende zingevingsvragen zijn en wat de rol van een godsdienstdocent bij behandeling van deze vragen is. Voor de volledigheid van dit onderzoek willen wij u vragen om zoveel als mogelijk uw motivatie bij de antwoorden weer te geven.

Voor dit onderzoek heeft u een wachtwoord nodig. Dit wachtwoord heeft u per e-mail ontvangen. Aangezien wij als studenten gebruik maken van deze gratis digitale onderzoekmethode, krijgt u aan het eind van ons onderzoek de vraag "wilt u een rapportage van dit onderzoek ontvangen?" Het beste is om hier de optie
"nee" te kiezen. U hoeft dan ook niet uw e-mailadres in te vullen.

Vergeet u niet om op de knop "versturen" te klikken! De volgende schermen zijn reclameboodschappen, deze kunt u wat ons betreft gerust wegklikken.

Mocht u vragen hebben of er niet uitkomen stuurt u dan gerust een mail naar: zingevingsonderzoek@gmail.com

Met vriendelijke groet,
Bastiaan van Soest & Wijnand van der Velden
Studenten GL – CHE
Klas D4S

Wanneer u ervoor kiest anoniem aan deze enquête deel te nemen, hoeft u onderstaande twee vragen niet in te vullen.

Naam docent: _____

Naam school: _____

1) Ik ben:
- □ Man
- □ vrouw

2) Ik geef les aan:
- □ PRO
- □ VMBO
- □ HAVO
- □ VWO
- □ Gymnasium

3) De identiteit van de school is:
- □ Reformatorisch
- □ Protestant
- □ Ger. Vrijgemaakt
- □ Open Christelijk
- □ Katholiek
- □ Anders namelijk …….

4) Hoe lang heeft u ervaring als godsdienstdocent(e)?
- □ 0 – 1 jaar
- □ 1 – 3 jaar
- □ 3 – 5 jaar
- □ 5 – 10 jaar
- □ 10 – 20 jaar

5) Geef hieronder de top 10 van zingevingsvragen van uw leerlingen.
(graag in volgorde van meest voorkomend op 1…aflopend naar 10)

1. .....
2. .....
3. .....
4. .....
5. .....
6. .....
7. .....
8. .....
9. .....
10. .....

6) Was het voor u lastig om tot deze top 10 te komen?

- ☐ Ja, want .....
  .....
- ☐ Nee, omdat .....
  .....
- ☐ Anders.....
  .....
  .....

7) Wat vindt u er van om zingevingsvragen te krijgen in de les en hoe gaat u met deze vragen om?

.....
.....
.....
.....
.....

8) Graag willen wij weten hoe u zich, als godsdienstdocent(e), verhoudt tot deze zingevingsvragen. Aangezien dit een persoonlijke vraag is, zouden wij deze graag in een nader te houden kwalitatief onderzoek willen uitdiepen.

a) Bent u bereid om mee te werken aan dit vervolg onderzoek?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

b) Zo ja, hoe zou u deze vraag willen beantwoorden?
(vul ook uw gegevens, zodat wij contact met u kunnen opnemen)

- ☐ Telefonisch
  (Tel nr.) .....
- ☐ In een persoonlijk gesprek
  (Tel. nr.) .....
- ☐ Per mail
  (e-mailadres) .....

9) Heeft u nog tips en/of opmerkingen voor ons?

.....
.....
.....
.....
.....

Aan het eind van deze enquête willen wij u hartelijk bedanken voor de genomen moeite

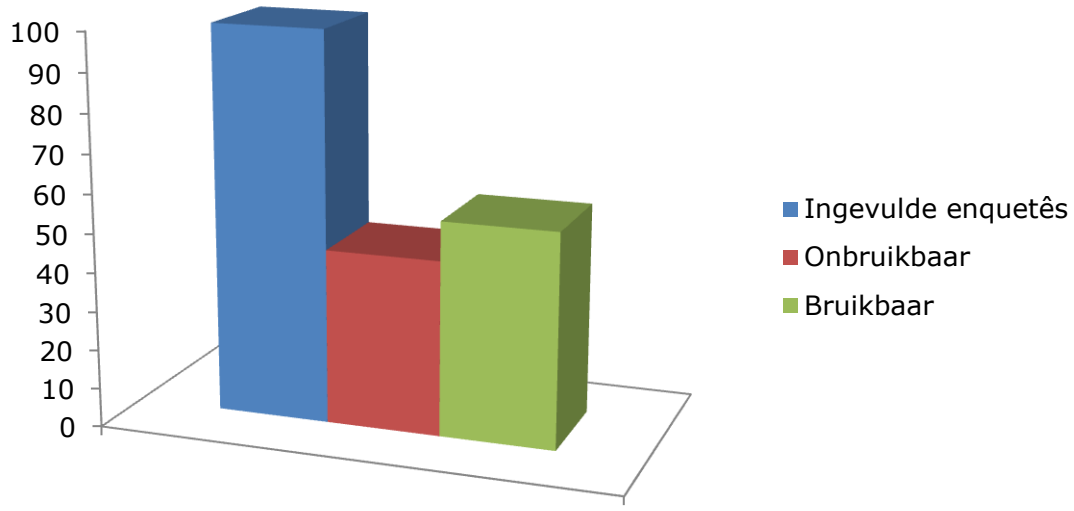
Groet,
Bastiaan & Wijnand

Bijlage IV

Uitkomsten zingevingsonderzoek

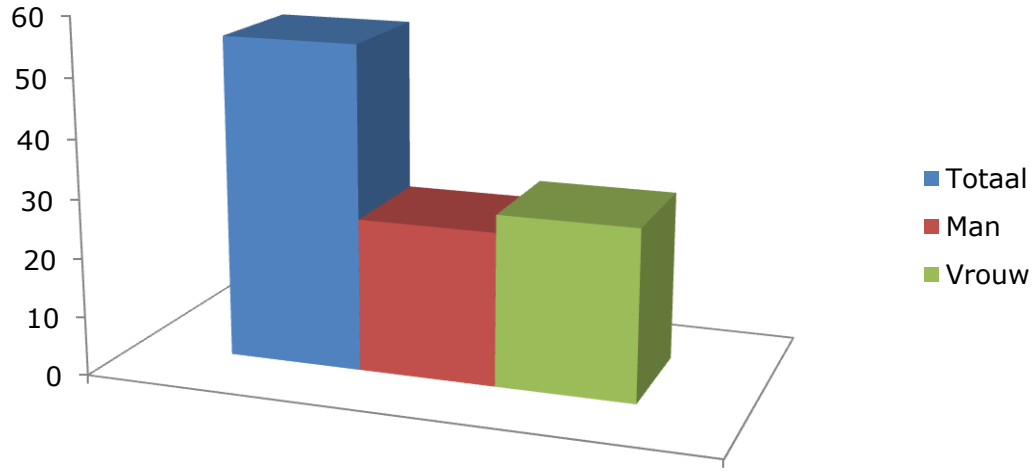
Bij veel vragen hadden de respondenten de mogelijkheid om meerdere opties in te vullen. Hierdoor verschillen de totalen per vraag.

Totaal overzicht van de ingevulde enquêtes

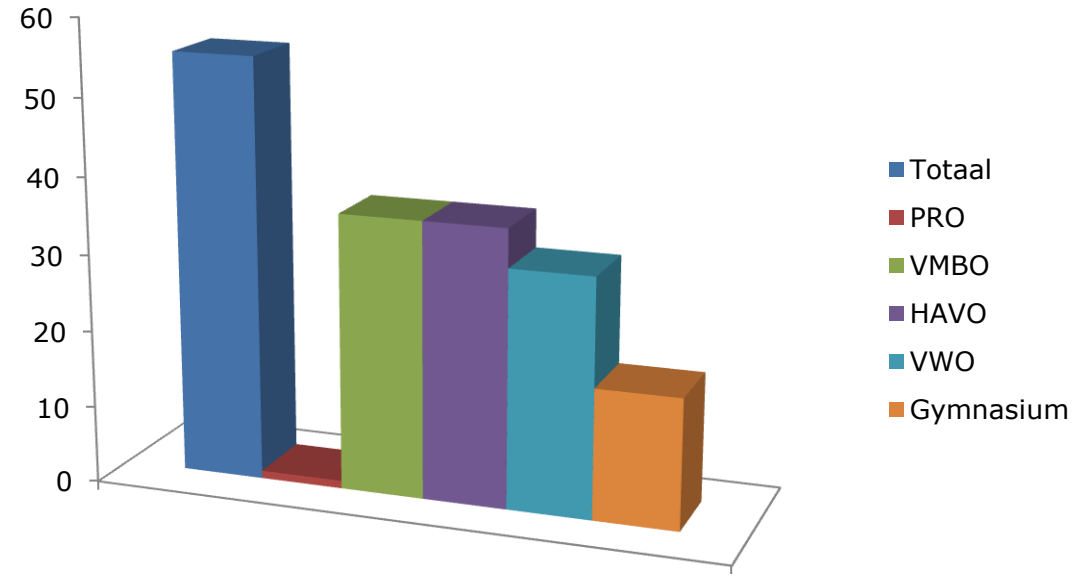
Van de 100 respondenten die het onderzoek hebben ingevuld, is 45% van de enquêtes onbruikbaar en 55% bruikbaar. In de analyse van de antwoorden zal deze 55% onze basis, 100%, vormen.

Vraag: Ik ben…

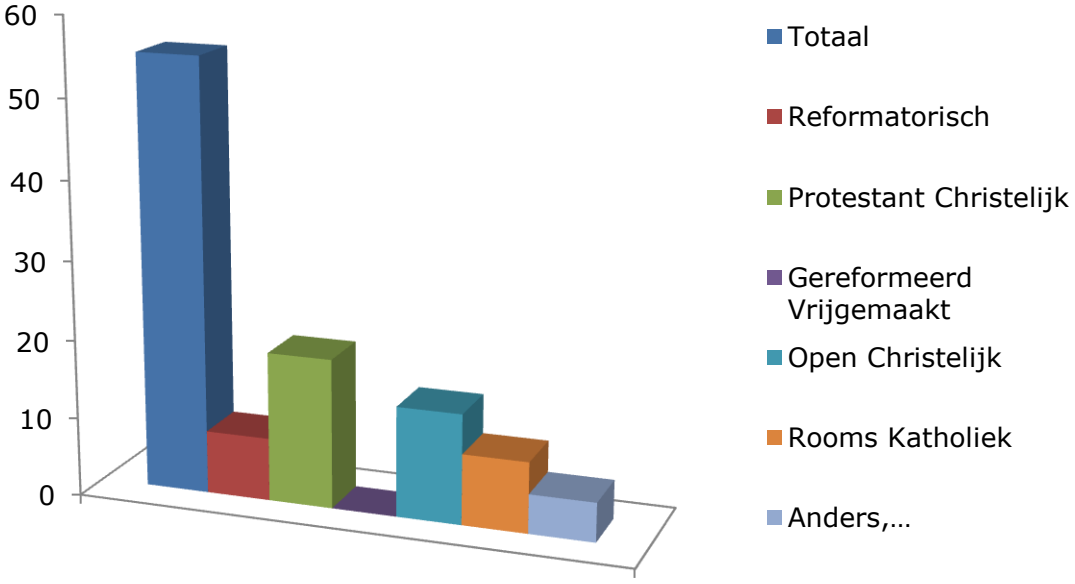
Het zingevingsonderzoek is voor 53% ingevuld door vrouwen en voor 47% door mannen.

Vraag: Ik geef les aan…

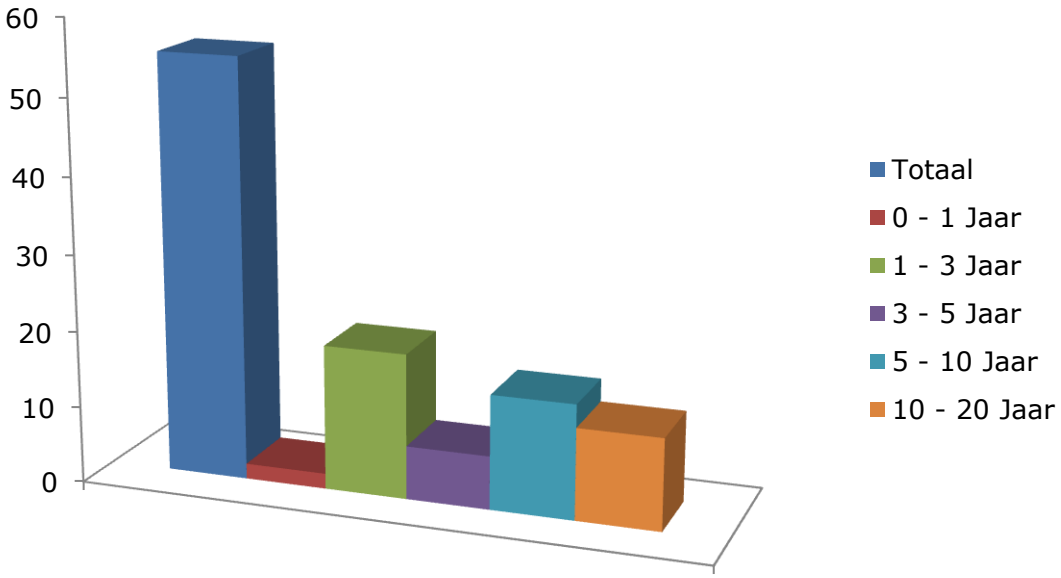
Van alle respondenten geeft 70% les op twee of meerdere niveaus. De respondenten die lesgeven op verschillende niveaus doen dat hoofdzakelijk in de cluster HAVO, VWO en Gymnasium. 30% van respondenten geeft les op 1 niveau.

Vraag: De identiteit van de school is…

Van alle respondenten geeft 15% les op een reformatorische school. 35% geeft les op een protestants christelijke school. Geen van de respondenten geeft les op een gereformeerd vrijgemaakte school. 25% geeft les op een open christelijke school. 16% geeft les op een Rooms Katholieke school en 9% heeft aangegeven onder de categorie anders te vallen.

Vraag: Hoe lang heeft u ervaring als godsdienstdocent(e)?

Van alle respondenten heeft 4% 0-1 jaar ervaring in het voortgezet onderwijs. 34% heeft 1-3 jaar ervaring. 13% heeft 3-5 jaar ervaring. 27% heeft 5-10 jaar ervaring en 22% heeft 10-20 jaar ervaring.

Vraag: Geef hieronder de top 10 van zingevingsvragen van uw leerlingen

Er zijn in totaal 302 verschillende zingevingsvragen benoemd. Nadat wij van al deze zingevingsvragen de overeenkomende vragen bij elkaar hebben gevoegd, blijven er 101 verschillende zingevingsvragen over. Bij onzekerheid hebben wij onze respondenten om verduidelijking gevraagd.

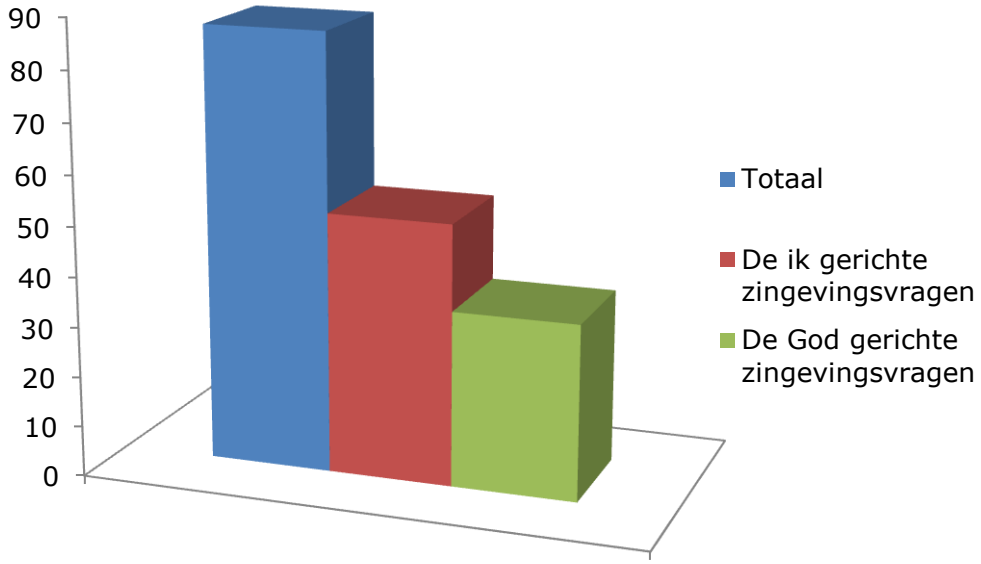
Aangezien wij bij de 101 zingevingsvragen erg veel overeenkomsten zien, hebben wij er voor gekozen een indeling in categorieën te maken. Bij het indelen van de 101 aangedragen zingevingsvragen in 10 categorieën zijn wij ons er heel duidelijk van bewust dat wij keuzes hebben moeten maken.

Wij hebben er dan ook geen probleem mee, wanneer iemand een zingevingsvraag onder een andere categorie zou willen weergeven of zelfs tot een geheel andere invulling en/of benaming komt van de tien categorieën.

De gegeven zingevingsvragen hebben wij verdeeld in de volgende 10 categorieën:

1. Zingevingsvragen over de zin van het leven
2. Zingevingsvragen over het lijden
3. Zingevingsvragen over geloof en bekering
4. Zingevingsvragen over leven en dood
5. Zingevingsvragen over relaties met onze naasten
6. Zingevingsvragen over 'andere' godsdiensten
7. Zingevingsvragen over schepping en evolutie
8. Zingevingsvragen over de Bijbel en kerken
9. Zingevingsvragen over bidden
10. Overige zingevingsvragen

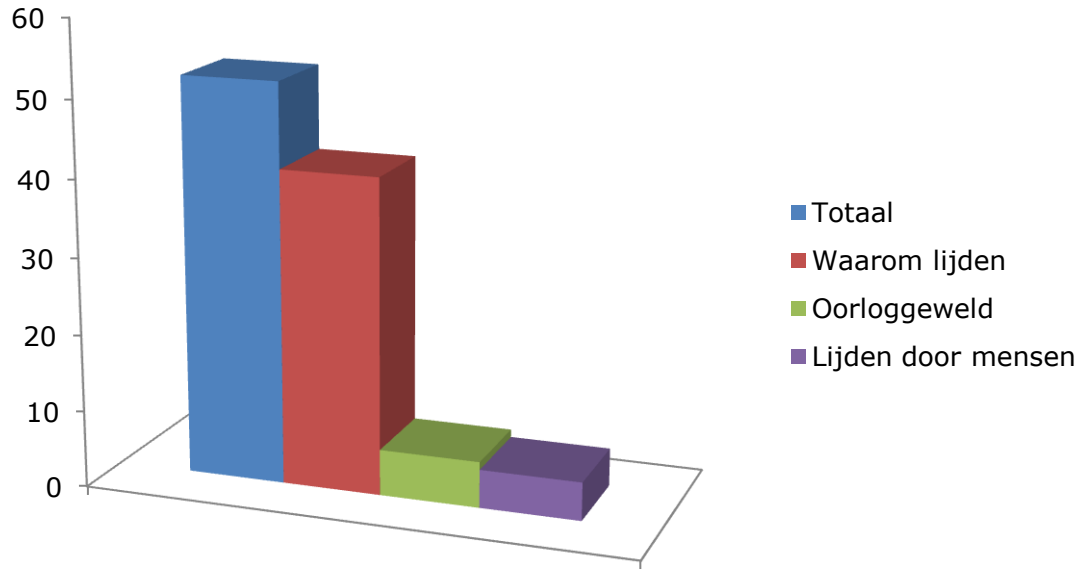
1. Zingevingsvragen over de zin van het leven.

In de eerste categorie zijn 87 zingevingsvragen aangedragen. Daarvan gaat 60% over de zin van het leven met betrekking tot de mens zelf. Hierbij zien wij vragen als: *"hoe word ik gelukkig?"*, *"hoe kan ik een goed leven leiden?"*, *"wie ben ik?"* en *"wat heeft het leven voor zin?"*

40 % van deze zingevingsvragen gaan over God. Hierbij zien wij vragen als: *"wie is God?"*, *"wie heeft God geschapen?"*, *"hoe kan God mijn leven beïnvloeden?"* en *"wat moet ik met God?"*

2. Zingevingsvragen over het lijden

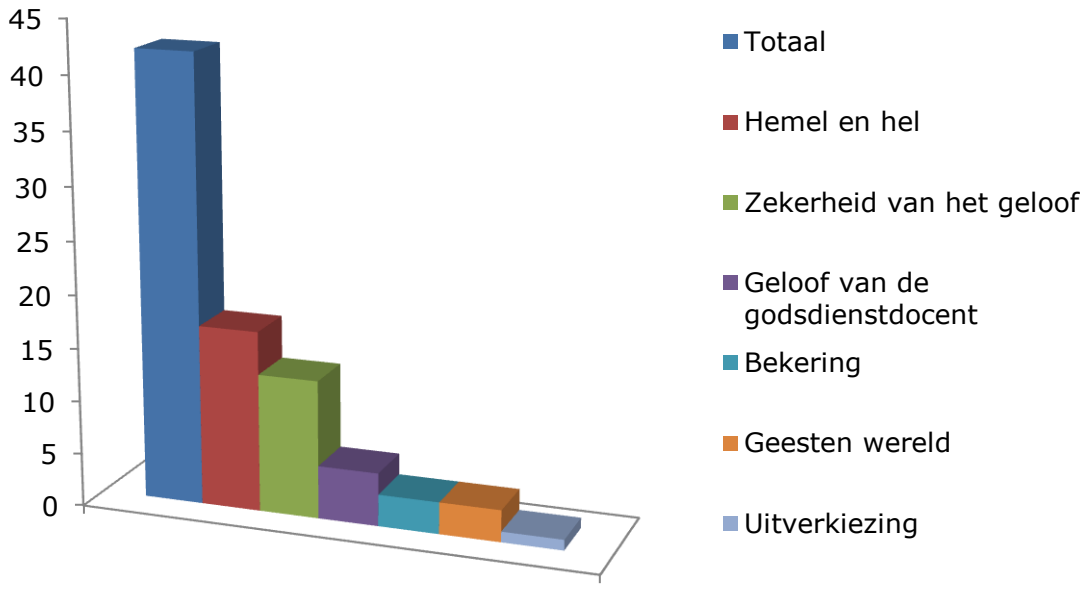

In de tweede categorie zijn er 52 zingevingsvragen aangedragen. De meeste gaan over het waarom van het lijden, 79%. Wij zien hier vragen als: "*waarom moet er lijden zijn?"* en "*als God zo groot is, waarom doet Hij er dan niets aan?"*

12 % van deze zingevingsvragen gaan over oorlogsgeweld. Wij zien hier vragen als: "*waarom is er oorlog?"* en "*waarom is er altijd oorlog over het geloof?"*

10 % van deze zingevingsvragen gaan over geweld. Wij zien hier vragen als: "*waarom doen mensen slechte dingen"*. Deze zingevingsvragen zijn specifiek gericht op slechte dingen die mensen elkaar aan doen. Hierbij zien wij thema's als (buren)ruzie, rassenhaat, discriminatie, etc. etc.

3. Zingevingsvragen over geloof en bekering

In de derde categorie zijn er 42 zingevingsvragen aangedragen. Daarvan gaat 41% over hemel en hel. Hierbij zien wij vragen als: *"wat moet ik doen om in de hemel te komen"* of *"bestaat de hel echt?"*.

31 % van deze zingevingsvragen gaan over de zekerheid van het geloof. Hierbij zien wij vragen als: *"hoe moet je geloven?"*, *"is Jezus echt de Zoon van God?"*, *"hoe krijg je de zekerheid van het geloof?"* en *"kun je wel zekerheid hebben?"*

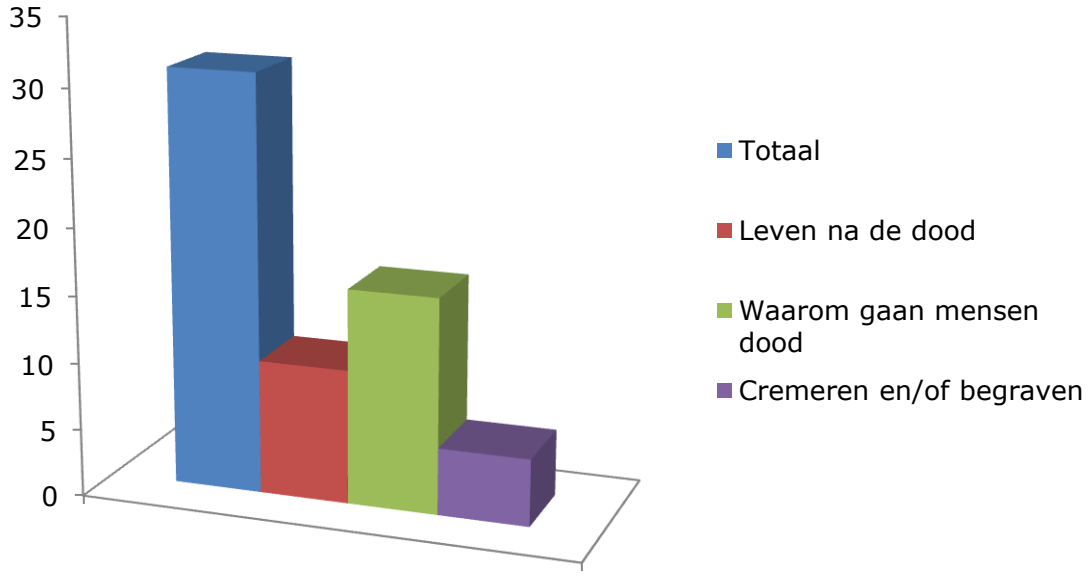
12% van deze zingevingsvragen gaan over het geloof van de godsdienstdocent zelf. De hoofdvraag hier is: *"gelooft u het zelf wel?"* of *"wat gelooft u zelf?"*

7% van deze zingevingsvragen gaan over bekering. Wij zien dan vragen als: *"hoe kunnen je zonden vergeven?"* of *"hoef je er echt niets voor te doen?"*

Een andere 7 % van deze zingevingsvragen gaan over de geesteswereld. Hier zien wij vragen als: *"er is toch meer tussen hemel en aarde?"* of *"hoe weet je nu welke geest goed of fout is?"*

2% van deze zingevingsvragen gaan over de uitverkiezing. De vraag luidt: *"waarom zijn niet alle mensen uitverkoren?"*

4. Zingevingsvragen over leven en dood

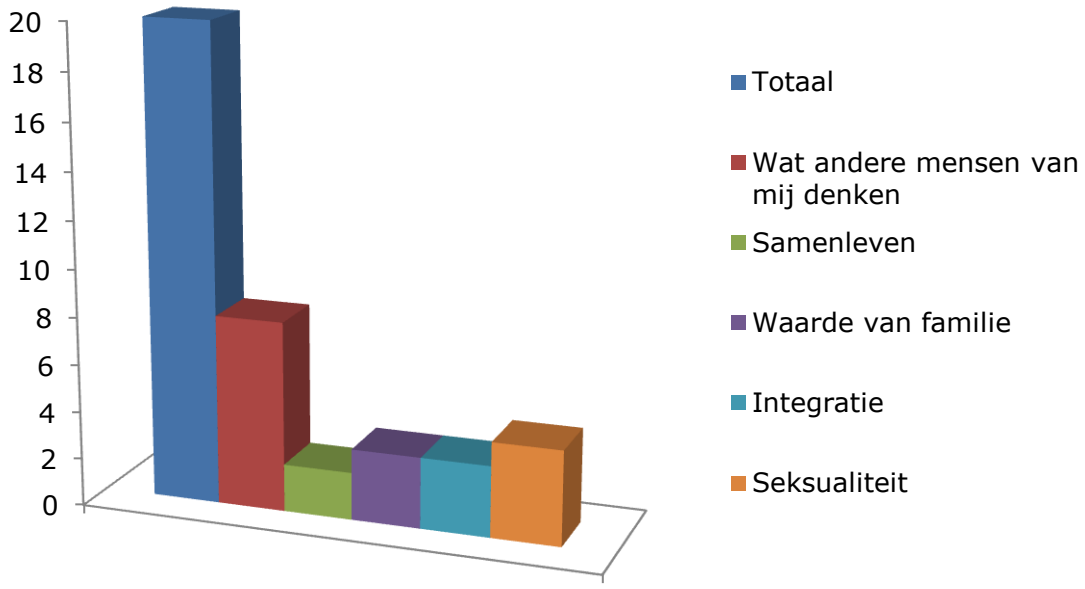

In de vierde categorie zijn er 31 zingevingsvragen aangedragen. 32% van deze zingevingsvragen gaan over het leven na de dood. Wij zien hier vragen als: *"is er leven na de dood?"*, *"wat gebeurt er als ik dood ga?"* en *"waar ga ik naar toe als ik dood ben?"*

De meeste zingevingsvragen over leven en dood zijn samen te vatten in de vraag: *"waarom moeten mensen doodgaan?"* Deze vraag wordt door 51% van de respondenten aangedragen. Wij zien hier vragen als: *"waarom moest … nou doodgaan?"* of *"waar is mijn zusje van 9 die dood is?"*

De laatste zingevingsvragen binnen deze categorie is door 16% van de respondenten benoemd en gaat over begraven of cremeren.

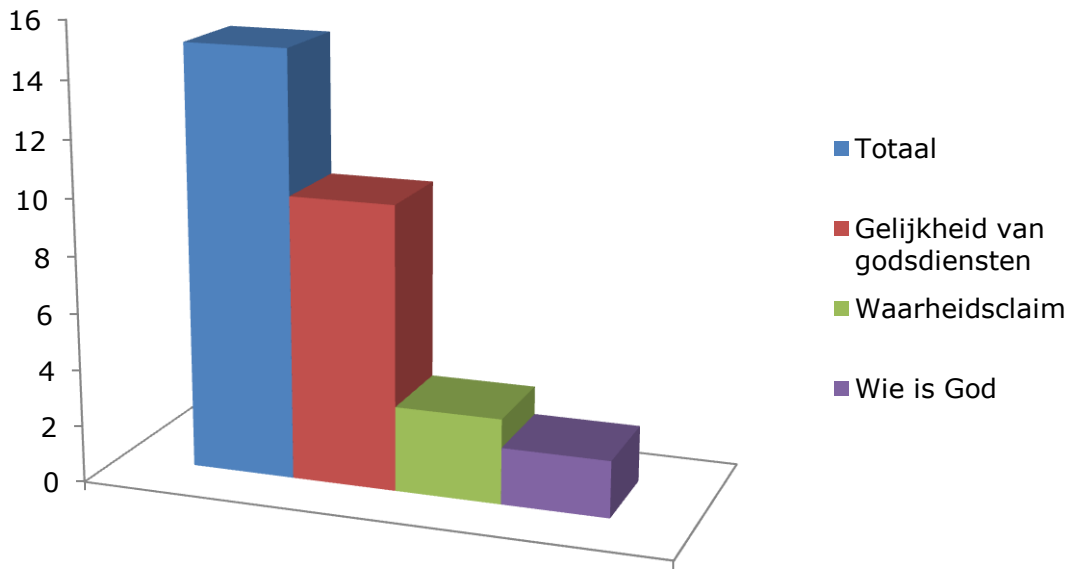
5. Zingevingsvragen over relaties met onze naasten

In de vijfde categorie zijn er 20 zingevingsvragen aangedragen die gaan over mijzelf in relatie tot de ander. 40% gaat over wat andere mensen van mij vinden. Wij zien hier vragen als: *"ik hoop dat ze mijn nieuwe kleren wel leuk vinden"* of *"ze zullen mijn nieuwe kleren vast niet leuk genoeg vinden."*

Er zijn ook een aantal vragen die gesteld worden over hoe wij met elkaar moeten samenleven. Daar zien wij een aantal vragen van terug die gaan over tolerantie en integratie. Daarmee samenhangend zien wij vragen terug die gaan over welke waarde de familie voor iemand heeft. Deze vragen lopen uiteen van: *"moet ik altijd mijn broertje/zusje op sleeptouw nemen?"*, *"ben je aan je ouders verplicht om hen te verzogen als ze straks oud zijn?"* tot *"moet je altijd je ouders gehoorzamen, ook als ze … zeggen?"*

6. Zingevingsvragen over "andere" godsdiensten

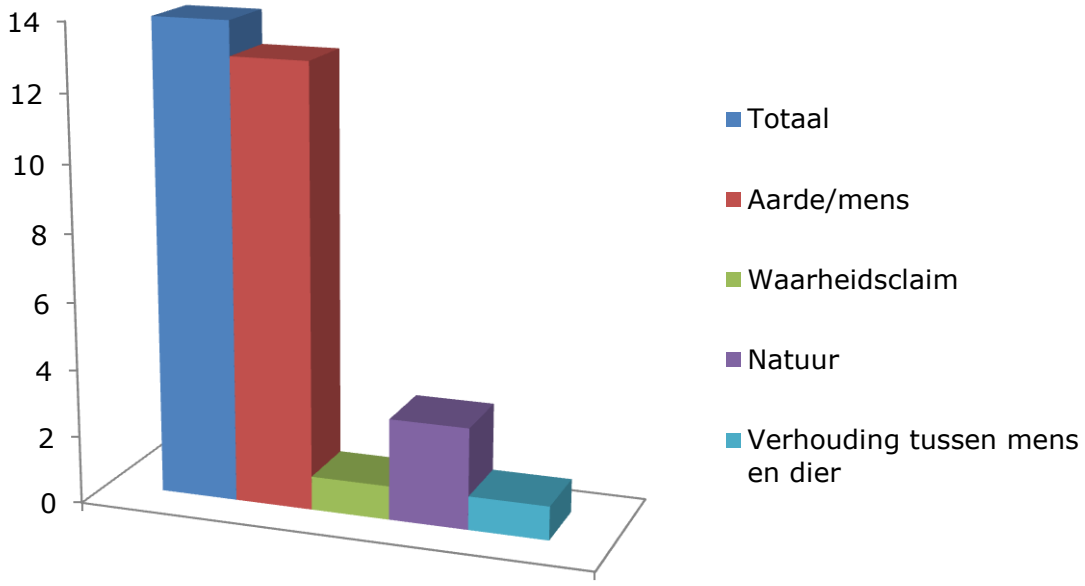

In de zesde categorie zijn er 15 zingevingsvragen aangedragen. 67% van deze zingevingsvragen gaan veelal over de gelijkheid van de godsdiensten. De hoofdvraag is telkens *"zijn alle godsdiensten hetzelfde?"*

20% van deze zingevingsvragen gaan over de waarheidsclaim van een godsdienst. De vraag luidt, weliswaar in verschillende bewoording: *"welke godsdienst is nu waar?"*

Dan hebben we nog 13% die wij toch even apart hebben gezet omdat dit over God gaat. De vragen luiden: *"Allah is toch dezelfde als God?"* en *"hebben de Joden dezelfde God als wij?"*

7. Zingevingsvragen over schepping en evolutie

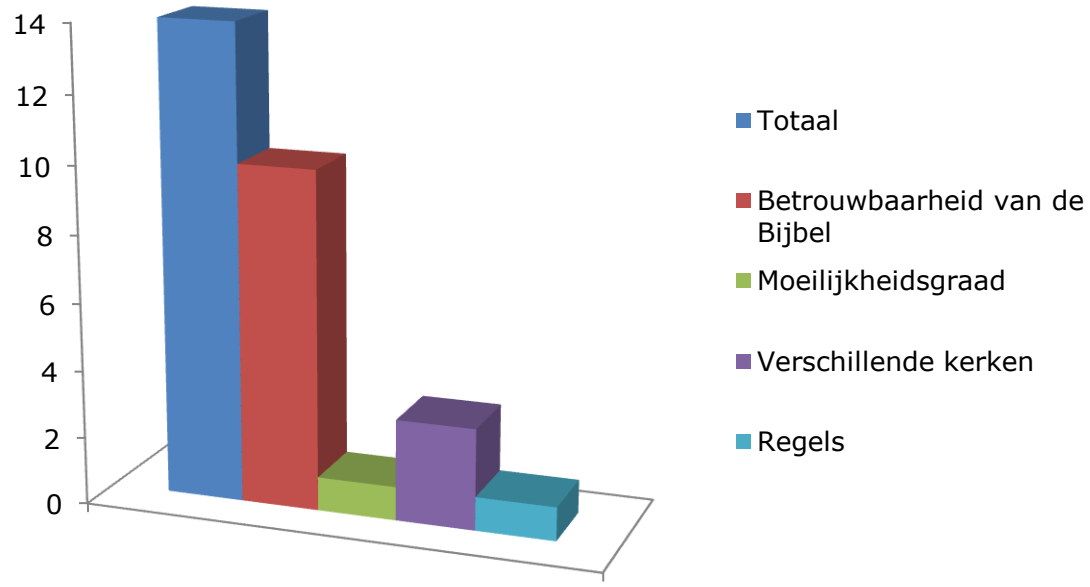

In de zevende categorie zijn er 17 zingevingsvragen aangedragen. Hiervan gaat 77% over hoe de aarde nu ontstaan is en of wij nu wel of niet van de dieren "apen" afstammen. Het opvallende is dat maar 8% van deze zingevingsvraag gaat over de waarheidsclaim van beide theorieën.

15% van deze zingevingsvragen gaan over de natuur. Wij zien hier vragen als: *"hoe lang bestaat de aarde nog?"* en *"als er een nieuwe hemel en aarde komt, waarom moet ik dan om het milieu denken?"*

8% van deze zingevingsvragen gaan verder in op de verschillen van mens en dier, maar die vraag speelt zich vooral af over de verhouding tot elkaar. Dit is dan in de vorm van heersen en/of bang zijn voor elkaar.

8. Zingevingsvragen over de Bijbel en kerken

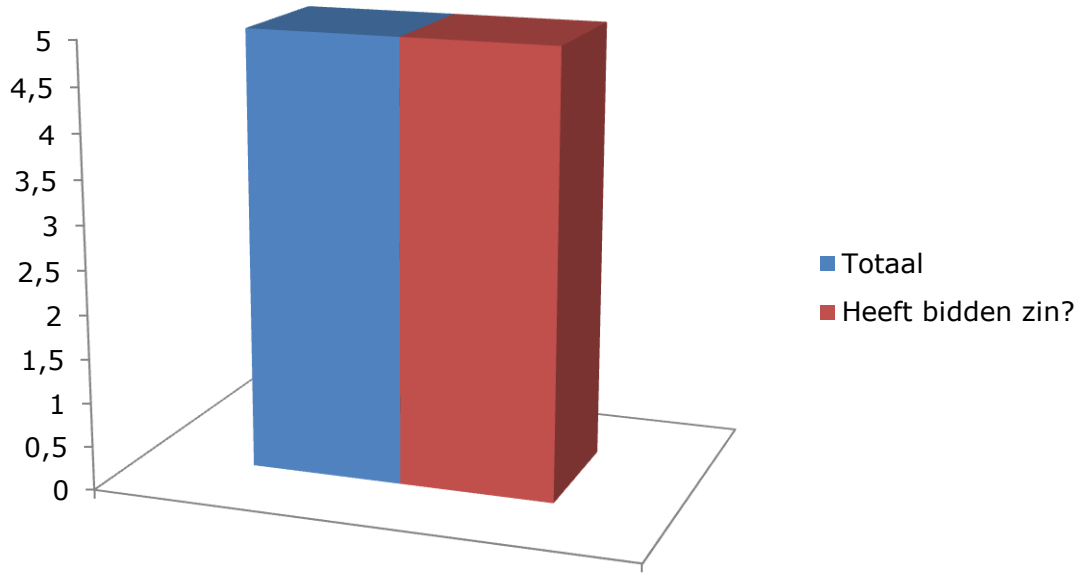
In de achtste categorie zijn er 14 zingevingsvragen aangedragen. 71% van deze zingevingsvragen gaan over de betrouwbaarheid van de Bijbel. Wij zien hier vragen als: *"die verhalen kunnen toch niet waar zijn"*, *"wie heeft de Bijbel geschreven?"*, *"hoe weten wij dat het echt gebeurd is?"* en *"als het nou eens allemaal niet waar is?"*

7% van deze zingevingsvragen luidt: *"waarom is de Bijbel zo moeilijk?"*

22% van deze zingevingsvragen gaan over de kerken. Deze zingevingsvragen zijn erg divers en luiden: *"waarom zijn er zoveel verschillende kerken?"*, *"waarom zou je naar de kerk gaan, geloven kun thuis toch ook?"* en *"wat moet ik doen als mijn vriendje in een andere kerk zit?"*

De laatste 7% van deze zingevingsvragen gaan over de regels die er zijn binnen een kerk. De hoofdvraag luidt: *"waarom mag ik zoveel niet en moet ik zoveel wel?"*

9. Zingevingsvragen over bidden

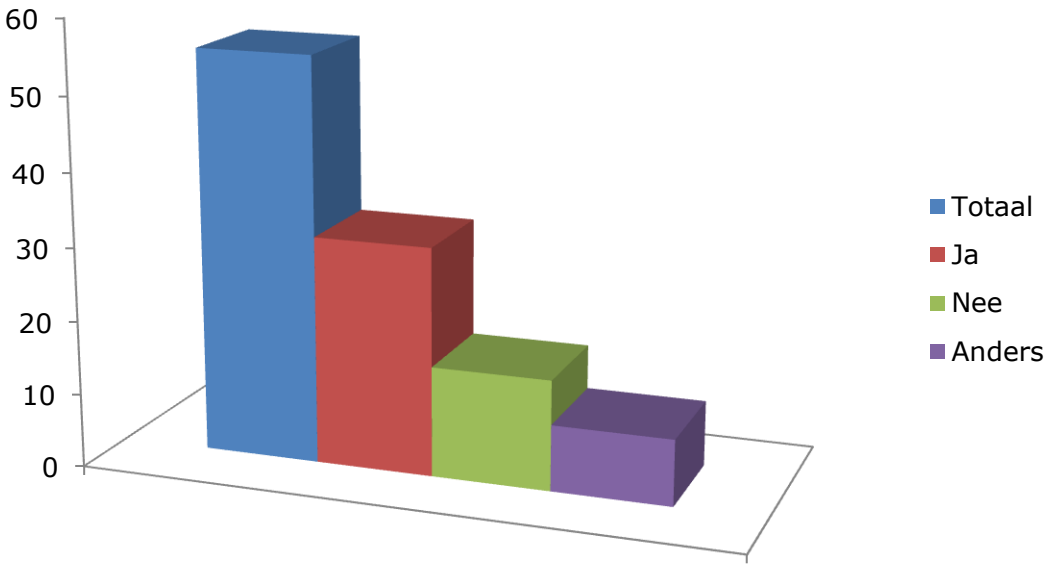
In de negende categorie hebben wij maar 1 vraag en die luidt: "*heeft bidden zin?*"

10. Overige zingevingsvragen

Dan blijft er nog een rest van 17 zingevingsvragen over die wij niet in eerdere categorieën konden onderbrengen en/of behandelen. Deze zijn:

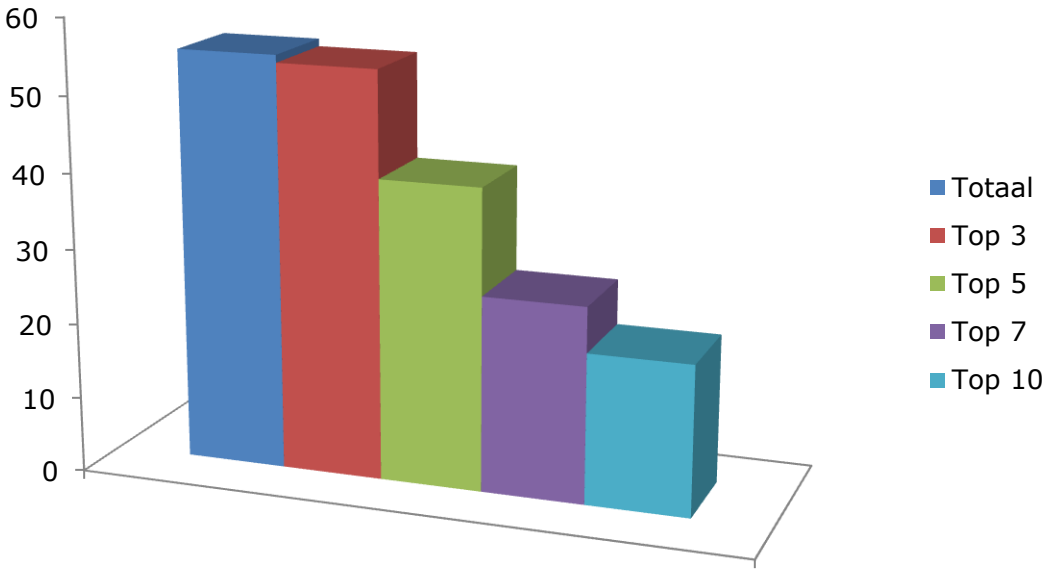
- Hoe gaat het in de toekomst? (3 vragen)
- Waarom moet ik naar school? (2 vragen)
- Ik ben te jong om te geloven
- Waarom hebben wij dit vak, ik geloof niet eens? (2 vragen)
- Vrijheid van meningsuiting
- Hoe belangrijk is geld?
- Hebben mensen een ziel?
- Bestaat de duivel?
- Waarom noemen ze het 'Goede Vrijdag', zo goed was dat toch niet?
- Pestgedrag
- Hoe belangrijk is gezondheid?
- Wat zijn neonazi's?
- Zal ik me cosmetisch laten behandelen?

Vraag: Was het voor u lastig om tot deze top 10 te komen?

Van alle respondenten geeft 56% aan het lastig te vinden om tot een top 10 van zingevingsvragen te komen. 27% geeft aan dit niet moeilijk te vinden en 16% geeft hier anders aan.

Wanneer wij de gegeven antwoorden verder analyseren zien wij het volgende beeld ontstaan:

Van de 20 respondenten die een top 10 hebben ingevuld heeft 35% aangeven dat ze het lastig vinden om de zingevingsvragen concreet te benoemen. Er wordt vooral aangegeven dan 10 wel erg veel is.

Van de gegeven antwoorden “anders”, zien wij dat de respondenten als onderbouwing vooral benoemen dat zingevingsvragen per klas, niveau en leeftijdscategorie verschillen.

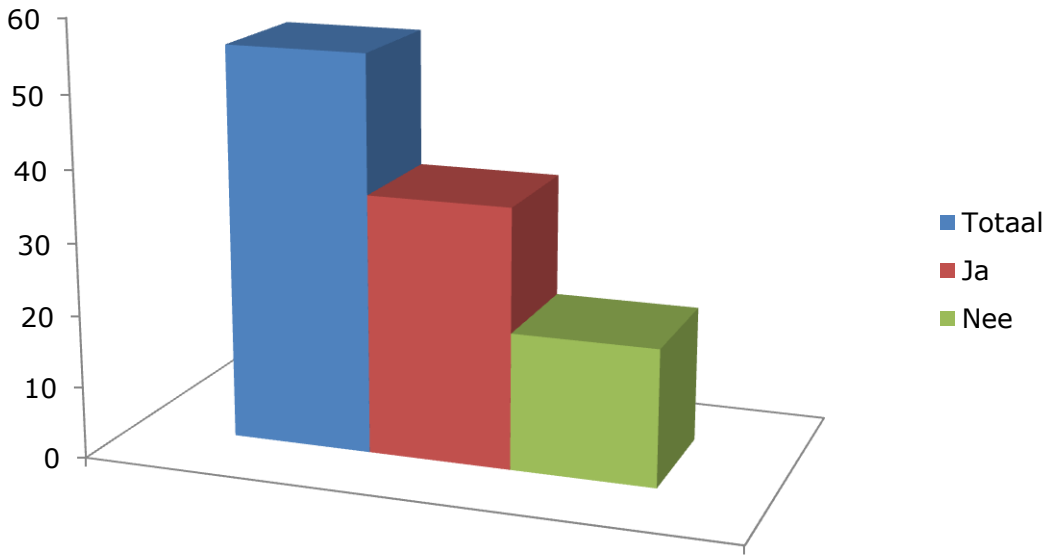
Vraag: Wat vindt u er van om zingevingsvragen te krijgen in de les en hoe gaat u met deze vragen om?

100% van de respondenten heeft deze vraag uitgebreid beantwoord. Elke godsdienstdocent vindt zingevingsvragen belangrijk en ziet het als meerwaarde van zijn lessen. Daarnaast zien wij dat het omgaan en behandelen van zingevingsvragen sterk afhankelijk is van de godsdienstdocent.

De gegeven antwoorden zijn:

- Super! Ik stimuleer dat!
- Fantastisch, ik ga het gesprek graag aan met de klas
- Prachtig, uitgebreid op ingaan aan de hand van Bijbelwoorden en doorvragen
- Fijn om te krijgen, moeilijk om mee om te gaan omdat de lessituatie niet altijd de geschikte gelegenheid is
- Heel goed, het laat mij zien waar leerlingen over nadenken. Ik ga serieus met deze vragen om en probeer door relevante vragen te stellen de leerlingen tot een eigen antwoord te laten komen. Meedenken met de leerlingen. Discussie 2over deze vragen in de klas, tijdens de les
- Dan heb ik het gevoel dat het echt ergens over gaat, maar vaak moeten deze vragen ontmaskerd worden
- Geweldig, dit is de reden dat ik dit vak geef
- Het maakt mijn vak interessant
- Soms bespreek ik ze klassikaal
- Altijd interessant en als er ruimte is wil ik daar op in gaan
- Erg fijn, het geeft de betrokkenheid weer van de leerlingen
- Ik vind het erg prettig wanneer ze komen, want dan heb ik een punt dat vanuit de leerlingen komt, hetgeen de motivatie verhoogt.
- Ik vind de vragen belangrijk. Vaak koppel ik ze terug naar leerlingen, soms geef ik (op hun verzoek) mijn eigen mening/standpunt/twijfels aan leerlingen. soms komen wij tot een klassengesprek en soms geef ik als huiswerk een verwerkingsopdracht over zingevingsvragen.
- Proberen met elkaar te beantwoorden
- Inspirerend, laat leerlingen zelf proberen een antwoord te geven, of speel de vraag door naar andere leerlingen
- Ik vind het leuk en uitdagend. Mijn vak heet levensbeschouwelijke vorming en zingevingsvragen zijn mijn uitgangspunt. Ik bespreek deze vragen uitgebreid en laat de leerlingen zelf zoeken naar antwoorden. Ik wil tot zoveel mogelijk verschillende zienswijzen komen met de leerlingen.
- Daarvoor ben je godsdienstdocent geworden. Niet altijd makkelijk maar juist door deze vragen kun je bij een leerling of klas binnenkomen en ze echt raken met iets van God en de Bijbel. Meestal kun je door zulke vragen een bijzondere snaar bij leerlingen raken
- Leuk, leerzaam, spannend, ik wil dat er een denkproces opgang wordt gezet bij leerlingen. En als zij zelf met vragen komen dan is dit gelukt. Ik probeer dat leerlingen er met elkaar een antwoord op vinden, voor zover dat mogelijk is natuurlijk.
- Altijd een goede zaak. Het is als een raam waardoor je bij de leerlingen naar binnen kunt kijken. Je ontdekt dan wat er leeft

Vraag: Graag willen wij weten hoe u zich, als godsdienstdocent(e), verhoudt tot deze zingevingsvragen. (Aangezien dit een persoonlijke vraag is, zouden wij deze graag in een nader te houden kwalitatief onderzoek willen uitdiepen.)

Van alle respondenten heeft 70% aangegeven mee te willen werken aan ons verdiepingsonderzoek. 30% heeft aangegeven verder niet mee te willen werken. Aangezien wij in de eerste versie van de online enquête vergeten waren de mensen te vragen op welke manier ze wilden meewerken en er ook een aantal mensen hun persoonsgegevens niet hebben opgegeven, hebben wij van de 70% uiteindelijk maar 72% (27 respondenten) kunnen aanschrijven voor ons verdiepingsonderzoek.

Vraag: Heeft u nog tips en/of opmerkingen voor ons?

Bij deze vraag hebben de meeste respondenten hun positieve reacties over het onderwerp benoemd en ons succes gewenst. Er zijn een aantal respondenten die gevraagd hebben om de resultaten van dit onderzoek en onze scriptie willen ontvangen.

Overige opmerkingen en tips zijn:

- Het werkt niet als je tegen leerlingen zegt: "Zo en nu gaan wij het eens hebben over levensvragen" dan klappen ze dicht.
- Wat verstaan jullie onder zingevingsvragen? Welke vragen zijn eigenlijk geen zingevingsvragen?
- Misschien is het een idee om eerst zelf een aantal levensbeschouwelijke categorieën te bedenken waar de vragen van leerlingen zich binnen bevinden. Nu is het erg vaag wat jullie onder die vragen verstaan.
- Is dit niet iets om met leerlingen te doen in een bepaalde leeftijd? Niveau? School?
- Stel zo mogelijk elke les (of 1 per les) deze vragen aan de orde. godsdienst is meer dan alleen kennisoverdracht

Bijlage V

Verdiepingsonderzoek

Beste collega,

Wij zijn erg blij met uw bereidwilligheid ons te helpen met ons vervolgonderzoek betreffende zingevingsvragen.

In ons algemene onderzoek hebben wij onder meer een top 10 kunnen vormen van zingevingsvragen. In dit verdiepingsonderzoek willen wij ons richten op de behandeling van zingevingsvragen. Het gaat daarbij niet alleen om het antwoord op de vragen, maar ook om hoe wij die vragen behandelen binnen onze godsdienst- en/of levensbeschouwingslessen.

Ons doel is te weten te komen hoe wij zelf als docent(e) in deze zingevingsvragen staan en welke rol wij innemen bij de behandeling ervan richting onze leerlingen. Daarnaast willen wij graag weten hoe er in de opleiding van godsdienstdocenten de juiste toerusting en kwaliteit meegegeven moet worden aan onze toekomstige collega's, zodat ze goed voorbereid het veld in kunnen. Voor de volledigheid van dit onderzoek willen wij u vragen zoveel als mogelijk uw motivatie bij de antwoorden weer te geven.

Voor een juiste verwerking en analyse zal dit onderzoek niet anoniem zijn. Wij zullen de persoonsgegevens echter niet gebruiken in onze scriptie.

Mocht u vragen hebben of er niet uitkomen stuurt u dan gerust een e-mail naar: zingevingsonderzoek@gmail.com

Met vriendelijke groet,
Bastiaan van Soest & Wijnand van der Velden
Studenten GL – CHE
Klas D4S

P.S. Aangezien dit onderzoek in het programma Word 2007 wordt gedaan vergt het van u een beetje creativiteit betreffende het invullen. In plaats van een vakje aanvinken, vragen wij u het foute antwoord weg te halen. Bij de open vragen hebben wij een tekstvak ingevoegd, waarin u uw antwoorden kunt noteren.

Dit onderzoek is niet anoniem.
Wij zullen de persoonsgegevens niet gebruiken in onze scriptie.

Naam docente(e): _____

Naam school: _____

1) Ik ben:
- □ man
- □ vrouw

2) Ik geef les aan:
- □ PRO
- □ VMBO
- □ HAVO
- □ VWO
- □ Gymnasium

3) De identiteit van de school is:
- □ Reformatorisch
- □ Protestant Christelijk
- □ Gereformeerd Vrijgemaakt
- □ Open Christelijk
- □ Katholiek
- □ Anders, namelijk .....

4) Wanneer behandelt u zingevingsvragen?
- □ Direct op het moment van de vraagstelling, omdat .....
  .....
  .....
  .....
- □ Ik parkeer de vraag en kom er in een volgende les op terug, omdat .....
  .....
  .....
  .....
- □ Ik behandel de vraag liever persoonlijk en niet klassikaal, omdat .....
  .....
  .....
  .....
- □ Anders, ...
  .....
  .....
  .....

5) Welke hulpmiddelen gebruikt u om de zingevingsvragen te beantwoorden?

- ☐ Bijbel
- ☐ Lespakket van stichting .....
- ☐ Er komt iemand van stichting .....
- ☐ Eigen materiaal
- ☐ Anders,.....

.....

.....

.....

6) Verwijst u leerlingen met zingevingsvragen wel eens door?

- ☐ Nee, want .....

.....

.....

.....

- ☐ Ja, namelijk naar:
  - Schoolmaatschappelijk werk
  - Extern maatschappelijk werk
  - Eigen kerk -> dominee of jeugdleider
  - Stichting 'De Hoop' (voor verslavingsproblemen)
  - Stichting 'Chris' (voor identiteits- en thuisproblemen)
  - Anders, namelijk

    .....

    .....

    .....

7) Als u bij vraag 6 voor ja gekozen hebt, wat is uw motivatie van de doorverwijzing?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8) Hoe verhoudt u zich als godsdienst- en/of levensbeschouwingdocent(e) tegenover zingevingsvragen? (hoe staat u er zelf in?)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

9) Heeft u voldoende kennis en vaardigheden om zingevingsvragen te behandelen met leerlingen?

- □ Ja, want .....
  .....
  .....
  .....
  .....
- □ Nee, ik zou graag meer weten over .....
  .....
  .....
  .....
  .....
- □ Anders,.....
  .....
  .....
  .....
  .....

10) Heeft u extra lessen/cursussen gevolgd om u te bekwamen op het gebied van zingevingsvragen?

- □ Nee, want .....
  .....
  .....
  .....
  .....
- □ Ja, (kunt u aangeven welke en waarom?) .....
  .....
  .....
  .....
  .....

11) Hoe zou uw docentenopleiding u beter hebben kunnen helpen om u voor te bereiden op en de behandeling van zingevingsvragen?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

12) **Wat zou een goede docentenopleiding minimaal moeten doen om onze toekomstige collega's goed toe te rusten om zingevingsvragen te kunnen behandelen?**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

13) **Heeft u nog tips en/of opmerkingen voor ons?**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Aan het eind van dit verdiepingsonderzoek
willen wij u hartelijk bedanken
voor de genomen moeite

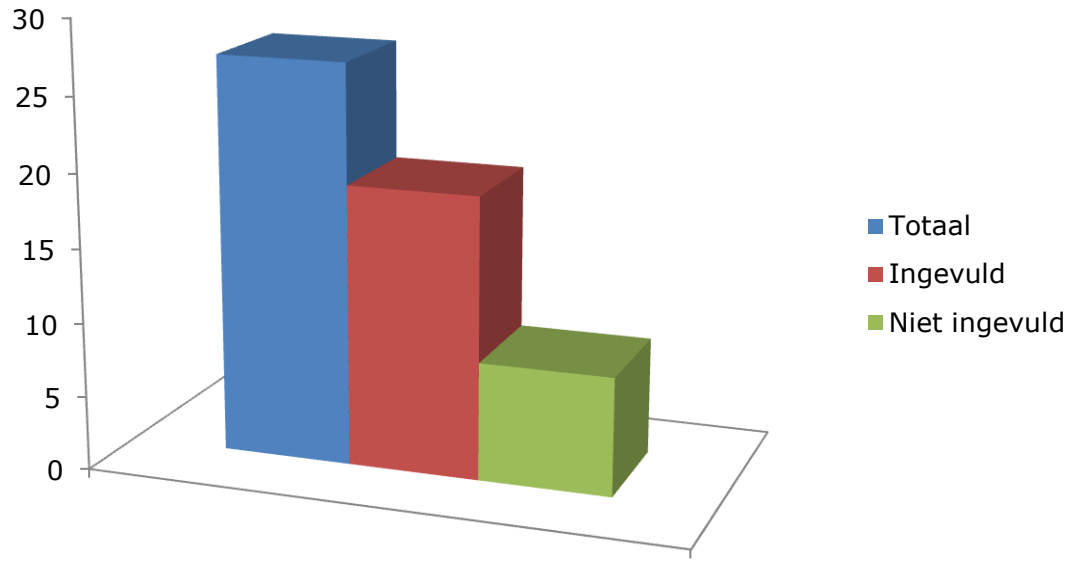
Met vriendelijke groet,
Bastiaan & Wijnand

Bijlage VI

Uitkomsten verdiepingsonderzoek

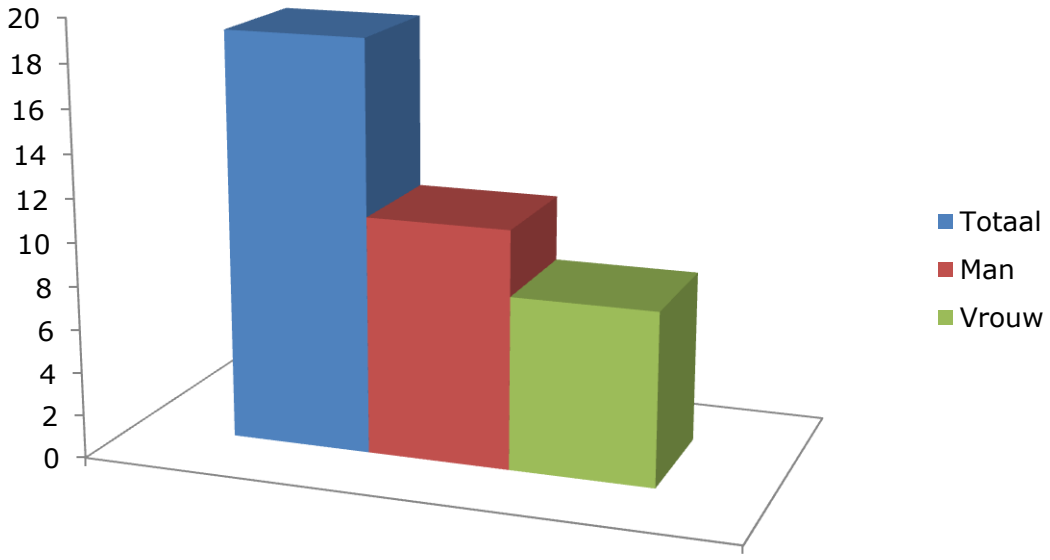
Bij veel vragen hadden de respondenten de mogelijkheid meerdere opties in te vullen. Hierdoor verschillen de totalen per vraag.

Vraag: Totaal overzicht ingevulde enquêtes

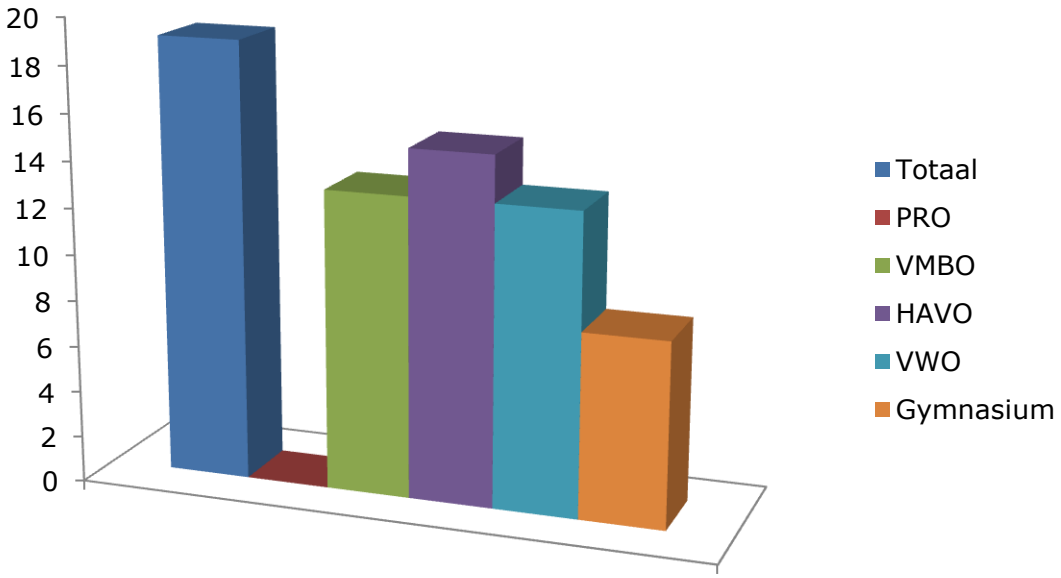
Vanuit het zingevingsonderzoek hebben 29 respondenten aangegeven hieraan mee te willen werken. Van deze respondenten heeft uiteindelijk 66% het onderzoek ingevuld. Van de overige 34% hebben wij niets meer gehoord of een verontschuldiging gekregen vanwege tijdgebrek.

Vraag: Ik ben…

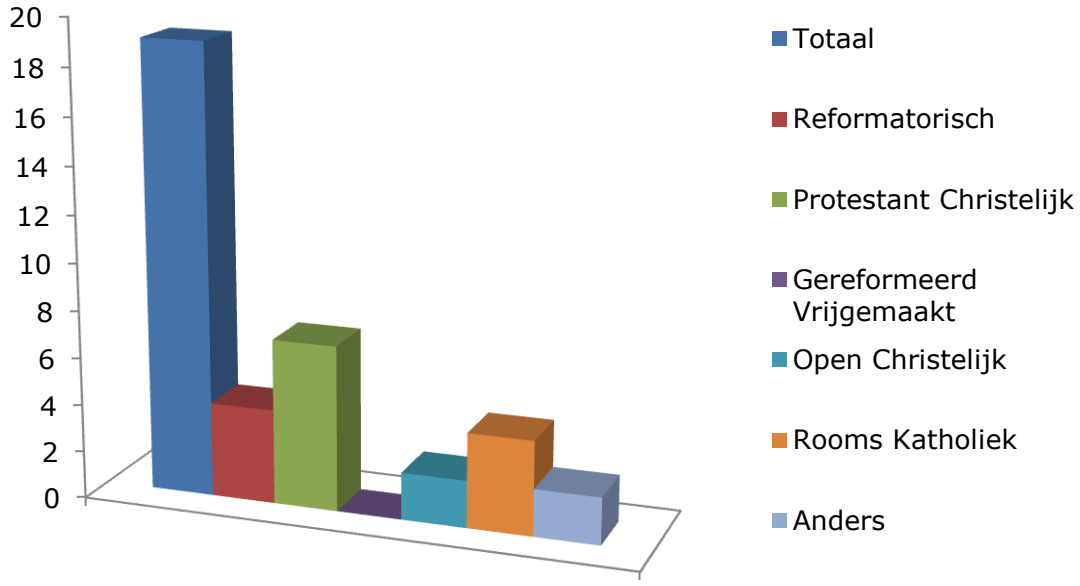
Het verdiepingsonderzoek is voor 58% ingevuld door mannen en 42% door vrouwen.

Vraag: Ik geef les aan…

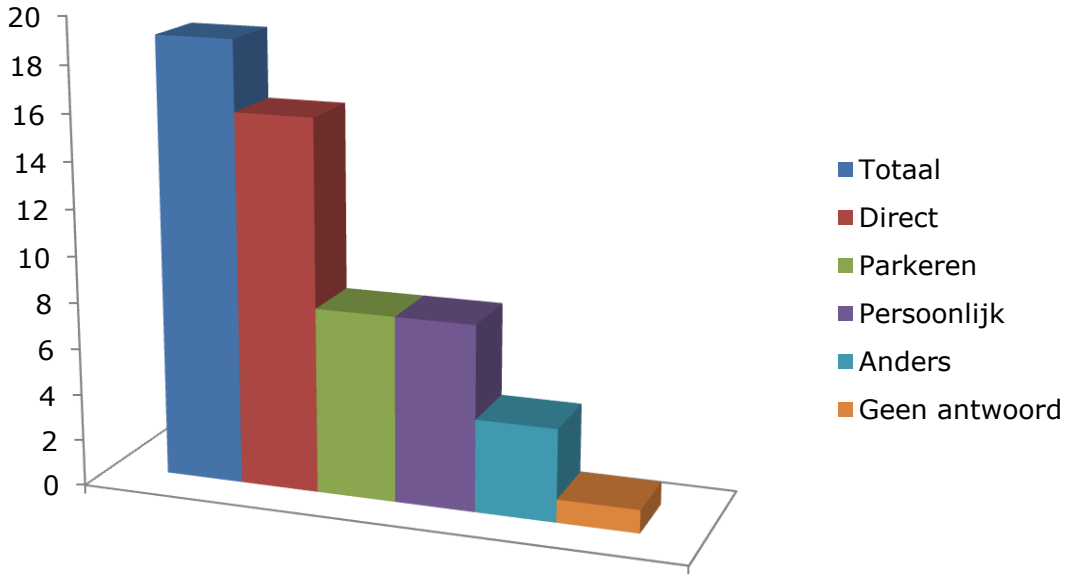
Van de 19 respondenten geeft 79% les op het HAVO. 68% geeft les op het VWO. Een andere 68% geeft op het VMBO. 42% geeft les op het Gymnasium. Er is niemand van de respondenten die les geeft op het PRO.

Vraag: De identiteit van de school is…

Van de 19 respondenten geeft 37% les op een protestants christelijke school. 21% geeft les op een reformatorische school. Ook hebben wij 21% die les geeft op een Rooms Katholieke school. 10% van de respondenten geeft les op een open christelijke school. Geen van de respondenten geeft les op een gereformeerd vrijgemaakte school. 10% geeft hier het antwoord anders, waarvan er 5% lesgeven op een confessionele school en 5% op openbaar bijzonder onderwijs.

Vraag: Wanneer behandelt u zingevingsvragen?

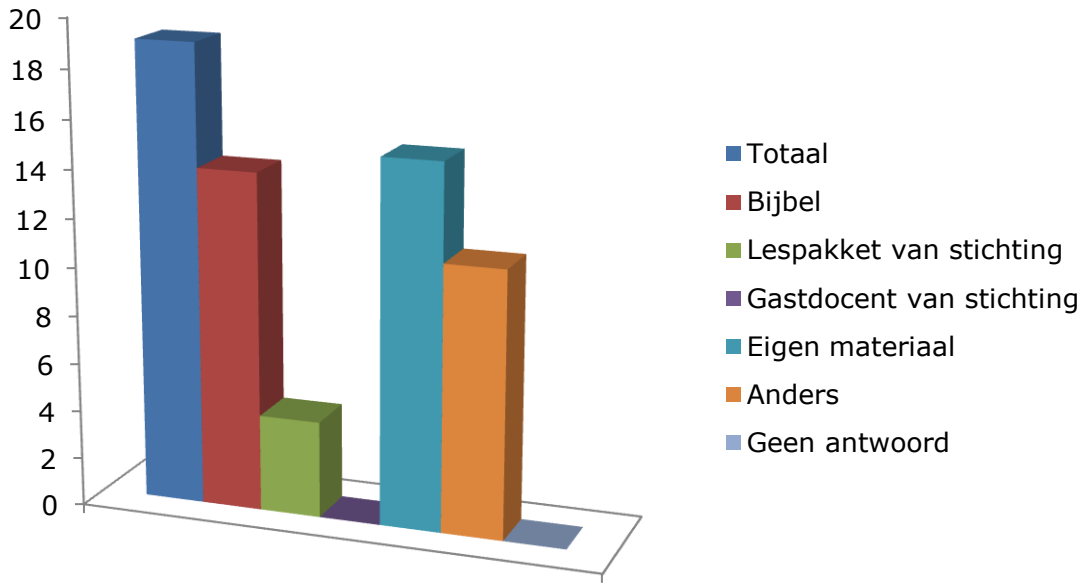

Van de 19 respondenten wordt het antwoord direct door 84% gegeven. 42% geeft aan de vraag ook wel eens te parkeren, dit komt omdat op het moment dat de zingevingsvraag gesteld wordt de tijd voor behandelen ontbreekt.

Ook wordt hier aangegeven dat de docent zich nog in de stof wil verdiepen, alvorens de vraag te gaan behandelen. Wanneer een antwoord gevoelig is voor de klas of het een dusdanige persoonlijke vraag is, wordt door 42% aangegeven dat de vraag niet klassikaal, maar persoonlijk behandeld wordt.

21% geeft het antwoord "anders". Als argumentatie wordt veelal de reden gegeven dat de vraag meer begeleiding behoeft. De leerling wordt dan ook meestal doorverwezen. 5% heeft geen antwoord.

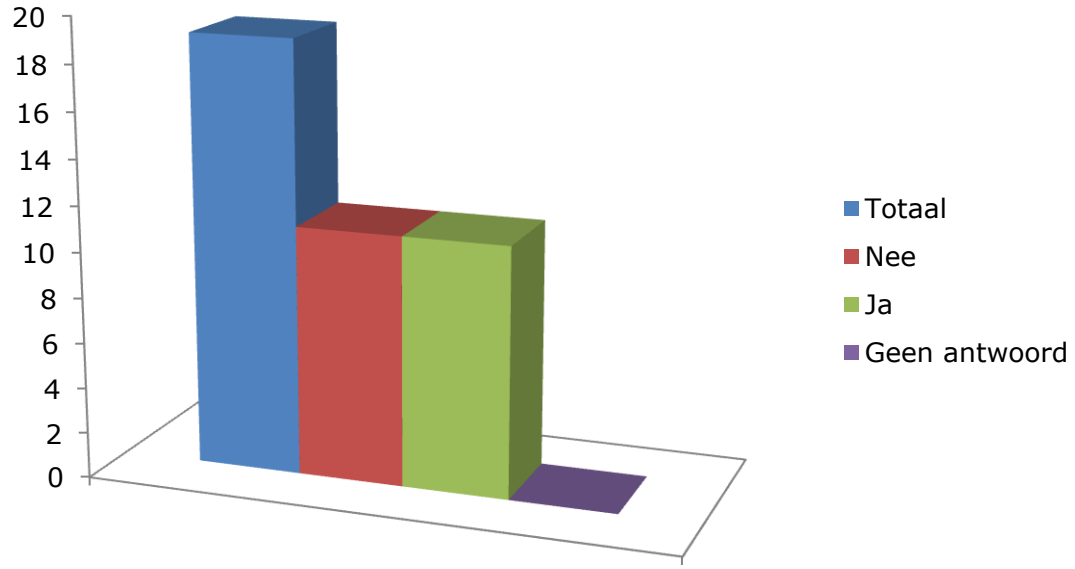
Vraag: Welke hulpmiddelen gebruikt u om zingevingsvragen te beantwoorden?

Van de 19 respondenten wordt door 74% de Bijbel genoemd. Hierbij maakt men wel onderscheid tussen persoonlijke en/of klassikale vragen. 21% maakt gebruik van een lespakket. Dit zijn vooral de gebruikte methodes, maar ook stichting Chris wordt genoemd. Er worden geen gastdocenten uitgenodigd.

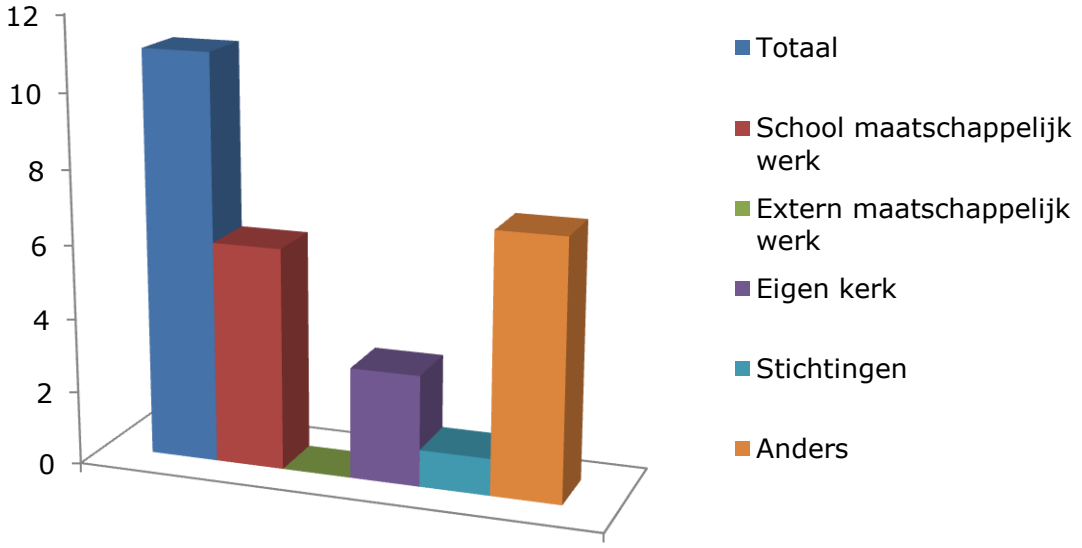
79% geeft het antwoord "eigen materiaal" en 58% geeft het antwoord "anders", maar dit zijn dan films van Youtube, actualiteitenprogramma's, eigen ervaring, etc. etc. We kunnen stellen dat deze twee categorieën samen de meest voorkomende zijn.

Vraag: Verwijst u leerlingen met zingevingsvragen wel eens door?

Van de 19 respondenten geeft 58% het antwoord "nee". De motivatie is meestal dat de respondent genoeg kennis en ervaring heeft om de zingevingsvragen zelf te behandelen. Of dat er geen vertrouwen is in het schoolsysteem om leerlingen door te verwijzen.

Wij zien ook dat 58% van de respondenten wel doorverwijzen.

55% wordt doorverwezen naar het schoolmaatschappelijk werk. Er wordt niet doorverwezen naar extern maatschappelijk werk. 27% wordt doorverwezen naar de eigen kerk/dominee en/of jeugdleiding. Op deze manier willen de respondenten de betrokkenheid van de kerk in de levens van de jongeren stimuleren. Bij zeer specifieke gevallen wordt er ook wel doorverwezen naar een stichting. 64% zegt "anders"'. Er wordt dan vooral doorverwezen naar mentor, vertrouwenspersoon, boeken en internet, counselors, ouders en vrienden, etc. etc.

Vraag: Als u bij de vorige vraag voor "ja" gekozen hebt, wat is uw motivatie van de doorverwijzing?

Wij hebben de volgende antwoorden gekregen:

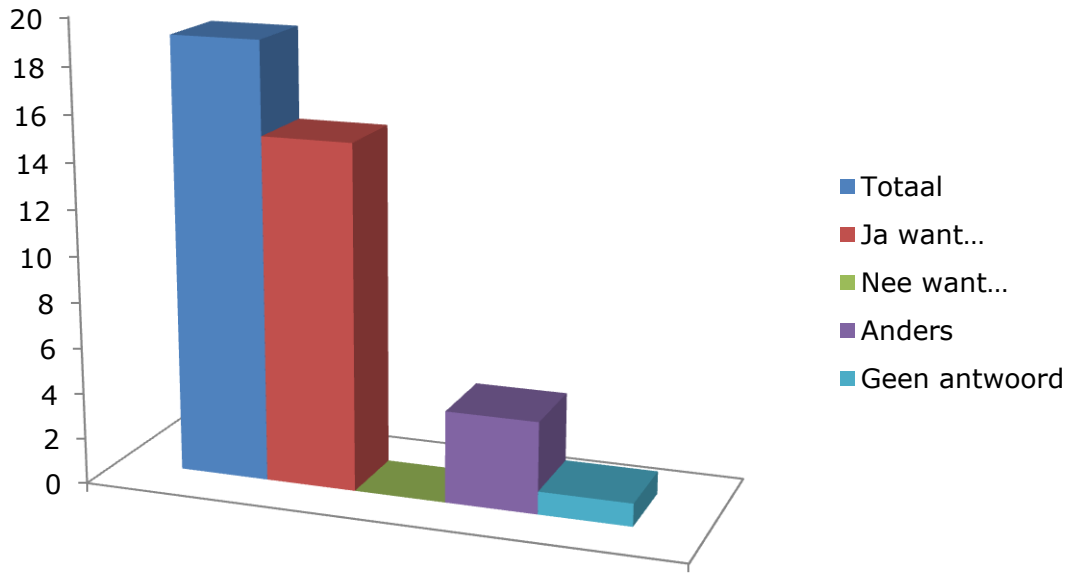
- Wanneer de leerling meer begeleiding nodig heeft dan in klassensituatie geboden kan worden
- Wanneer achter de zingevingsvraag een persoonlijke en/of geestelijke nood verscholen ligt. De leerling moet dan op een ander gebied geholpen worden.
- De zingevingsvraag van de leerling kan te complex zijn
- Je hebt, als godsdienstdocent, te weinig tijd om een leerling goed te begeleiden of aan het onderwerp aandacht te geven in de les.
- Als godsdienstdocent ben je niet altijd de aangewezen persoon om de leerling te helpen. Soms kunnen ouders en/of vrienden dat beter.
- Je moet, als godsdienstdocent, je grenzen weten op gebied kennis, kunde en tijd. Specialisten kunnen gewoon meer
- Als godsdienstdocent kun je wel pastoraal met een leerling aan de gang maar niet psychisch-sociaal.
- Het is goed als een leerling meer verbondenheid met zijn/haar eigen kerk krijgt
- Het gaat om de leerling en soms is deze beter af bij specialisten
- Bij het doorsturen is het heel belangrijk om wel open te blijven staan voor de leerling. Hij/zij moet zich altijd welkom bij je voelen.
- Als ik het idee heb dat ze bij iemand anders een betere 'klik' zouden hebben

Vraag: Hoe verhoudt u zich, als godsdienstdocent, tegenover zingevingsvragen? (hoe staat u er zelf in?)

Wij hebben de volgende antwoorden gekregen:

- Naast kennis en opdrachten is het belangrijk om met de leerlingen dieper en persoonlijk te spreken over de toepassing van zingevingsvragen
- Zingevingsvragen is de bron, waaruit je motivatie tot handelen ontstaat en je communicatie met anderen
- Je bent niet verantwoordelijke voor het proces van de leerling. Als docent heb je een coachende rol
- Je hebt als docent net zo goed een worsteling met zingevingsvragen
- Als christendocent wil je de leerlingen confronteren met het levensreddende evangelie. Dit komt bij zingevingsvragen altijd aan de orde
- Zingevingsvragen kun je in het alledaagse vinden. Ik zie ze overal in het leven en voor mij is het van belang hoe de Bijbel erover spreekt
- Je leert de leerlingen op een andere manier kennen en dat is ook goed en misschien wel nodig voor de regulieren lessen
- De zingevingsvragen van leerlingen houden ook mij als docent elke keer weer scherp. Het verplicht me om er weer over na te denken
- Je moet de leerling niets oplegen, maar professioneel en neutraal blijven
- Het is boeiend om met leerlingen in gesprek te gaan. Er wordt een ontdekkingstocht gestart door zingevingsvragen
- Het zijn de krenten in de pap. Een zingevingsvraag is vaak een roep om begrepen te worden, hierdoor sta ik er vooral luisterend in
- Geen antwoord

Vraag: Heeft u voldoende kennis en vaardigheden om zingevingsvragen te behandelen met leerlingen?

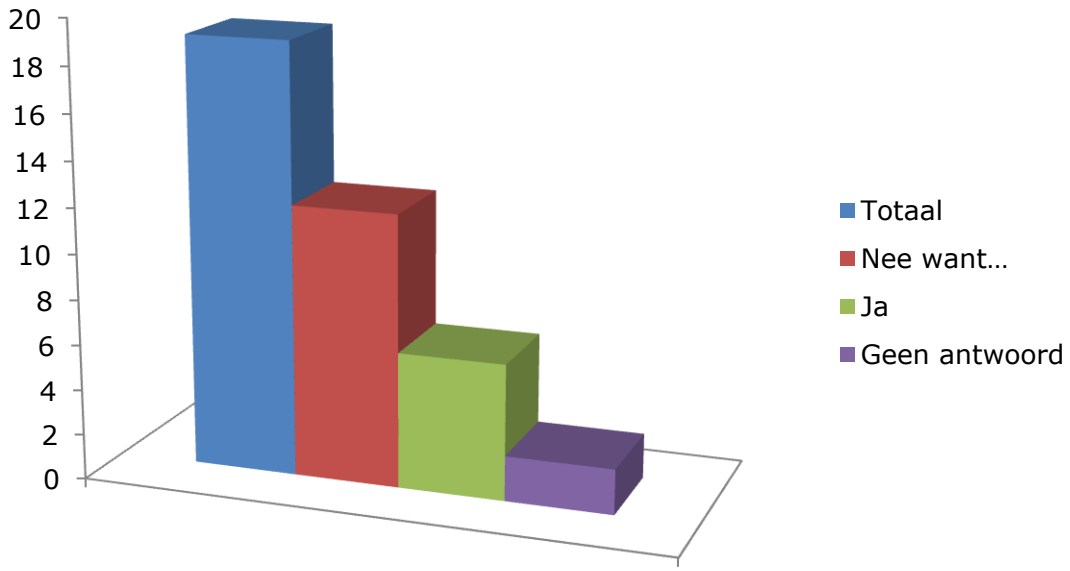
Van de 19 respondenten geeft 71% het antwoord "Ja, want…". De bijbehorende motivatie die genoemd wordt is:

- Opleiding universiteit humanistiek
- Goed invoelingsvermogen
- Opleiding lezen en nadenken
- Zelf doordenken en vaardigheden om in gesprek te gaan. De kennis is dan van onder geschikt belang
- Zelf doordenken en jezelf laten zien naar de leerlingen
- Ik ben er in opgevoed
- Ik hoef niet altijd een antwoord te hebben
- Ik heb gestudeerd en lees veel vakliteratuur
- Opleiding en authentieke grondhouding
- Ik geef goed les en laat de leerlingen een ander perspectief zien. De leerlingen vanuit een ander perspectief naar de vraaglaten kijken

21% geeft het antwoord "anders" en dan verwijst men leerlingen door naar boeken en internet voor zelfstudie of twijfelt men aan zichzelf. Ze hebben dan wel de kennis maar niet de vaardigheden om het over te brengen op de leerlingen.

5% van de respondenten heeft geen antwoord.

Vraag: Heeft u extra lessen/cursussen gevolgd om u te bekwamen op het gebied van zingevingsvragen?

Van de 19 respondenten geeft 71% het antwoord "Nee, want…". De bijbehorende motivatie die genoemd wordt is:

- Genoeg levenservaring
- Godsdienstleraar opleiding en ervaring met jongeren
- Geen reden
- Lezen van boeken, Bijbelsstudie en levens- en lespraktijk
- Nog niet aan toe gekomen
- Heb theologie opleiding en door boeken, gesprekken en levenservaring bekwaam je jezelf steeds meer

32% geeft het antwoord "ja". De bijbehorende motivatie die genoemd wordt is:

- Gericht op eigen omgang met levensvragen, hoe ga je er, als godsdienstdocent, zelf mee om. Je moet het eerst zelf doordenken
- Indirect, studie aan universiteit geeft meer bagage
- Catechetisch onderwijs en bijscholing vanuit de werkgever

10% van de respondenten heeft geen antwoord.

Vraag: Hoe zou uw docentenopleiding u beter hebben kunnen helpen om u voor te bereiden op en de behandeling van zingevingsvragen?

Wij hebben de volgende antwoorden gekregen:

- Tips krijgen van vakdidacticus
- Rollenspellen spelen
- Meer persoonlijke begeleiding in de vorm van SLB
- Door ons meer te wijzen op de leefwereld van leerlingen en ons verder te leren denken dan alleen de christelijke traditie
- Concrete handvatten bij het beantwoorden van de zingevingsvragen
- Thema lessen over de meest uiteenlopende zingevingsvragen. Hierbij speelt filosofie een grote rol en moet dus meer aan de orde komen
- Het is naar mijn idee weinig aan bod geweest. De CHE moet meer in gesprek met andersdenkenden
- Vaker rollenspellen spelen
- Meer aandacht voor Bijbelse theologie
- Meer aandacht aan de opleidingsdidactiek die aansluit bij de achtergrond van de verschillende soorten studenten
- Neem tijd voor uitgebreide besprekingen van veel voorkomende zingevingsvragen en een concrete bespreking hiervan tijden de opleiding en de colleges
- Je moet een inventarisatie hebben van alle zingevingsvragen
- Besteed meer aandacht aan spiritualiteit in de breedste zin van het woord en andersdenkenden
- Meer ervaringsgericht onderwijs
- Meer werken met verschillende opdrachtvormen en leerstijlen van de studenten
- Laat ervaren mensen aangeven wat er leeft onder jongeren en op welke wijze ze met die vragen om moeten gaan. Soort mentor/tutor schap, de ouderen helpen de jongeren

Vraag: Wat zou een goede docentenopleiding minimaal moeten doen om onze toekomstige collega's goed toe te rusten om zingevingsvragen te kunnen behandelen?

Wij hebben de volgende antwoorden gekregen:

- Niet alleen wat ze daarop moeten antwoorden, maar ook hoe ze ermee om moeten gaan (vaardigheden van behandelen)
- Openstaan voor de student en zo min mogelijk sturend bezig zijn. Geen egotrippers kweken die zichzelf graag horen praten
- Minder in de breedte werken en meer in de diepte
- Meer twijfel bij de student toelaten
- Meer spiritualiteit op het niveau van gevoel en niet alleen maar op kennis en vaardigheden
- Kennis van de onderwerpen. De opleiding kan nu eenmaal niet de ervaring meegeven die je voor de klas wel nodig hebt
- De jongere voltijd studenten hebben geen ervaring; een goede godsdienstdocent moet levenservaring hebben. Tegenwoordig is er te weinig kwaliteit en daar doen wij de leerlingen te kort. De zingevingsvragen zouden behandeld moeten worden door oudere collega's
- Meer casussen behandelen en theorie aanreiken over thema's
- Vaardigheden leren, hoe de zingevingsvragen klassikaal behandeld kunnen worden. Pubers zijn veelal met zichzelf bezig en dat is lastig voor het groepsproces
- Zingevingsvragen echt leren verstaan in al hun diepte en met deze vragen leren leven
- In contact komen met verschillende levensbeschouwingen
- De zingevingsvragen bespreekbaar maken
- Gesprektechnieken aanleren
- Meer filosofie geven
- Uitgebreid wereldreligies en levensbeschouwingen doceren
- uitleggen waarom het belangrijk is om niet aan deze vragen voorbij te gaan
- Casussen vanuit de praktijk behandelen rollenspellen spelen

Vraag: Heeft u nog tips en/of opmerkingen voor ons?

Wij hebben de volgende opmerkingen gekregen:

- Voorbeelden van zingevingsvragen en/of goede begripsomschrijving
- Een levensvisie bestaat niet alleen uit zingevingsvragen, maar ook uit een zingevingaanbod
- Zorg dat je goede scriptiebegeleiding hebt
- Docenten moeten niet angstig zijn voor vragen, loop er niet voor weg. Het vormt jou als mens en bereid je voor op de maatschappij. Als christelijke school heb je de opdracht om het evangelie in woord en daad uit te dragen. De C van Christelijk is vaak horizontaal verworden tot iets wat weinig te maken heeft met het schepping- en verlossingswerk van onze God
- Wees vooral kritisch op de inbreng en wat betekenen de gegeven antwoorden op jullie eigen persoonlijke beleving?

Bijlage VII

Aanbevelingen

Aanbevelingen voor (startende) godsdienstdocenten

- Zorg dat je een buddy/maatje, liefst oudere collega, naast je hebt die over je schouder meekijkt en je wegwijs maakt in het mooie vak van godsdienstdocent
- Wees erop bedacht dat leerlingen zingevingsvragen hebben, die ze je, ongeacht hun achterliggende gedachten, gerust stellen
- Wees "echt", jezelf en ten alle tijden eerlijk richting je leerlingen, dat waarderen ze en geeft een basis aan je relatie met hen
- Zorg dat je inhoudelijk op de hoogte bent van een aantal belangrijke zingevingsvragen met de bijbehorende antwoorden

Aanbevelingen voor de onderwijsinstellingen

- Geef een stagiaire topbegeleiding. Het zijn de godsdienstdocenten van de nabije toekomst en nu kun je ze nog "vormen"
- Zorg dat de beginnende docent een goede ervaren begeleider krijgt
- Zorg dat de begeleider van binnen de onderwijsinstelling goed contact heeft met de school en stagebegeleider

Aanbevelingen voor de CHE

- Bereid de studenten tijdig voor op het feit en de belangrijkheid van zingevingsvragen. Het mooiste zou zijn om al een kleine verkenning, in de vorm van rollenspellen, te doen aan het begin van de opleiding
- Rust studenten theologisch en vakdidactisch goed toe
- Oefen de vaardigheden zoals het leren vragen stellen, zingevingsvragen behandelen. Echt en eerlijk zijn tegen leerlingen (wat kun je wel en wat niet doen en/of zeggen)
- Zorg voor een betrokken SLB'er